

OCJENE I PRIKAZI

Munir Mujić, ARAPSKA STILISTIKA U DJELU HASANA KAFIJE PRUŠČAKA, Filozofski fakultet u Sarajevu, Sarajevo 2007., 183 str.

Knjiga Munira Mujića o Pruščakovom izlaganju i tumačenju arapske stilistike predstavlja nesumnjivo vrijedan i originalan doprinos naučnom predstavljanju bošnjačke baštine na orijentalnim jezicima. Metodologija kojom je knjiga urađena čini je vrlo upotrebljivom i pouzdanom za specijaliste čiji krug je još uvijek relativno uzak, ali i za širok krug poznavalaca stilistike i teorije književnosti kojima je izvornik nedostupan u arapskom jeziku. Naime, autor je prinio u svojoj knjizi integralni prijevod Pruščakova djela *Tamḥiṣ "al-Talḥiṣ"* posvećenog stilistici, i to je prvi prijevod ovoga djela na bosanski jezik. Međutim, Mujić je prijevod "popratio" vlastitim komentarima koji obimom znatno nadilaze izvornik i istovremeno ti komentari – s pozicije sadašnjosti i savremene stilistike – realiziraju sjajan kontinuum u danoj naučnoj oblasti.

Struktura knjige Munira Mujića svjedoči o obuhvatnom pristupu Pruščakovom djelu iz oblasti stilistike: *Uvod* (5-8), *Nastanak i razvoj arapske stilistike* (9-12), *Odnos arapske stilistike i susjednih disciplina* (13-16), *Arapska stilistika u Bosni* (17-

-18), *Hasan Kafija Pruščak* (19-21), *Tamḥiṣ "al-Talḥiṣ"* (23-127), *Izvori* (128), *Literatura* (129-133), *Rječnik termina* (134-139), *Indeks pojmova* (140-146), *Indeks imena* (147-149), *Tamḥiṣ "al-Talḥiṣ" – izvornik* (151-178), *Prilozi* (179-183).

Ovako koncipirana knjiga osvjetljava do sada neistražene, odnosno znanstveno neinterpretirane stilističke radove Hasana Kafije Pruščaka, jednog od najpoznatijih bošnjačkih autora koji su stvarali na orijentalnim jezicima. Naime, dio Pruščakova opusa koji se odnosi na stilistiku uopće nije preveden niti je naučno istražen, već je samo registriran u biografsko-bibliografskim pregledima stvaralaštva Bošnjaka na orijentalnim jezicima. Djelo *Prečišćavanje "Sažetka"* (Tamḥiṣ "al-Talḥiṣ") – koje je u centru istraživanja Munira Mujića – predstavlja kompendij al-Qazwīnijevog (umro 1338) djela *Sažetak "Ključa znanosti"* (Talḥiṣ Miṭāḥ al-ʿulūm), a *Ključ znanosti* napisao je al-Sakkākī (umro 1228), i ono sadrži jedan dio posvećen arapskoj stilistici, dio koji se smatra ishodištem svih kasnijih studija o ovoj oblasti. Uz taj Pruščakov kompendij, Munir Mujić je koristio i drugo njegovo djelo – *Komentar "Prečišćavanje 'Sažetka'"* (Šarḥ "Tamḥiṣ 'al-Talḥiṣ") – budući da ono obogaćuje i dešifrira autorov kompendij.

Mujić je prva poglavlja svoje knjige posvetio arapskoj klasičnoj stilistici, njenim relacijama s drugim disciplinama, posebno sa aristotelijanskom poetičkom i retoričkom tradicijom, te pitanju razvoja arapske stilistike u Bosni i Hercegovini. Na taj način je Pruščakovo djelo situirano u odgovarajući kontekst i omogućeno je njegovo tumačenje u skladu s tradicijom u kojoj je nastalo. Kontinuitet tradicije u Pruščakovom djelu o stilistici uspostavljen je preko najpoznatijeg i najčešće korištenog al-Qazwīnījevog kompendija *Sažetak "Ključa znanosti"* do ishodišta klasične arapske stilistike u al-Sakkākījevom djelu *Ključ znanosti*. Munir Mujić je opravdano krenuo od tumačenja klasične arapske stilistike, da bi zatim postupno suzio opseg promatranja i pristupio opisu i interpretaciji stilističkoga opusa samoga Pruščaka.

Centralni dio knjige predstavlja integralni prijevod Pruščakovog djela *Prečišćavanje "Sažetka"*. Iako je taj zadatak veoma složen s obzirom na starost izvornika, na odsustvo bilo kakvih interpunkcijskih znakova, ali i na nečitkost rukopisa, autor je uspješno odgovorio na njega. Budući da rukopisni tekst ne sadrži nikakvu podjelu na poglavlja i potpoglavlja, niti izdvaja stihove, Mujić je radi bolje preglednosti sam izdvojio naslove poglavlja i stihove. Naporedo s takvim formalnim teškoćama, autor se suočio sa suštinskim problemom: stil *Prečišćavanja...* kondenzira već i tako sažet, gotovo heremetičan al-Qazwīnījev *Sažetak...*, pa je prijevod morao omogućiti lakšu prohodnost kroz tekst, njegovu veću razumljivost.

Ovaj noseći dio Mujićeve knjige ne svodi se na prijevod Pruščakovog djela: pored prijevoda, bilo je neophodno analizirati i komentirati pojedine segmente teksta, davati teorijsko obrazloženje nekih termina ili pojasniti Pruščakov tekst. Naime, pošto Pruščakovo djelo predstavlja autoritet tradicije sažete u jedno neveliko djelo, samim tim je i jezik do te mjere kondenziran i pregnantan da ponekad zahtijeva svojevrsno dešifriranje. Da bi razvio značenja izvornog teksta, Mujić je često davao opširne komentare i tumačenja, navodio primjere kao ilustraciju, te je poredio Pruščakov tekst s drugim tekstovima arapske stilistike, posebno sa savremenima. Uspoređivanje dometa klasične s modernom arapskom stilistikom, prirodno, nije moglo biti šire zastupljeno u ovoj knjizi s obzirom na njena ograničenja postavljena naslovom. Valja naglasiti da budući istraživači mogu dobiti u ovoj knjizi niz korisnih informacija koje će im, na jednoj strani, pružiti valjan uvid u razvoj stilistike u arapskoislamskoj tradiciji, a na drugoj strani – omogućit će im, zahvaljujući kompetentnom prijevodu i komentarima Munira Mujića, da kompariraju retoriku i stilistiku u arapskoislamskoj i zapadnoj tradiciji.

Mujić je uspješno prenio termine u bosanski jezik, pri čemu je nekad morao tragati za sasvim novim rješenjima upravo zbog osobenosti arapske nauke o književnosti i stilistike, a ponekad i dati opis umjesto potpunog terminološkog adekvata. Čitav niz termina arapska stilistika preuzima iz logike, u čemu se mogu vidjeti sličnosti sa klasičnom zapadnom re-

torikom, tako da je Mujić morao savladati i terminologiju logike. Stoga smatram korisnim prilogom i *Rječnik termina* na kraju knjige, koji izražava specifičnost arapske terminologije u ovoj oblasti i predstavlja olakšicu pri čitanju djela, ali i radova općenito iz arapske stilistike; najzad – ovaj *Rječnik* nudi se kao valjana građa za obuhvatnije arapsko-bosanske pojmovnike i rječnike iz ove oblasti.

Autor Mujić je u drugom dijelu knjige priložio integralni tekst izvornika (*Prečišćenje "Sažetka"*) u čitljivoj računarskoj obradi, s obiljem intervencija i upozorenja na ortografske i jezičke greške koje je načinio prepisivač. Ovaj prilog omogućava specijalistima da provjeravaju Mujićev prijevod i da, eventualno, ponude vlastiti prijevod i interpretacije. Osim toga, ovakva prezentacija izvornika dobiva na značaju zbog činjenice da on nikada nije objavljen i da je kaligrafski ispis često teško čitljiv.

U *Zaključku* knjige, Munir Mujić argumentirano odgovora na pitanje o značaju stilističkih djela Hasana Kafije Pruščaka, te o tome koliko su ona originalna. On prije svega ističe da su *Prečišćenje "Sažetka"* i *Komentar "Prečišćenja 'Sažetka'"* rađeni po općeprihvaćenom metodu vremena u kojem je Pruščak živio. Budući da poimanje originalnosti i kreativnosti nije isto u srednjovjekovlju i danas, te uzimajući u obzir primjere odstupanja od arapskih autora koje Mujić navodi, može se reći da Pruščakov rad nije potpuno epigonski. Istovremeno, praksa pisanja sažetaka i kompendija omogućavala je da se pojedina djela na taj način ponovo rađaju u različitim epohama i na

različitim prostorima, te je njihova uloga i bitno prosvjetiteljska. Hasan Kafija Pruščak svjedoči svojim stilističkim djelima i cijelim svojim opusom da bošnjački autori nisu bili na periferiji naučnih tokova što su dominirali njegovim dobom, već su se uključivali u njihovo središte.

Autor Munir Mujić je u svojoj knjizi ispisivao vrlo izdašne komentare, analize i interpretacije pojedinih segmenata Pruščakovog teksta, čime je pokazao veoma dobru upućenost u oblast stilistike, smisao za znanstvenu analizu, komparaciju i sintezu. Mnogi autorovi komentari predstavljaju svojom iscrpnošću prave male "tekstove unutar teksta". Zahvaljujući ovakvom metodološkom pristupu Pruščakovom djelu iz oblasti stilistike i njegovom validnom znanstvenom interpretacijom, knjiga Munira Mujića uvjerljivo i iznova pokazuje kako je u istraživanju bošnjačke baštine na orijentalnim jezicima općenito nužno prevladavanje pozitivističkog, faktografskog pristupa građi te da ovakvo istraživanje može biti vrlo plodonosno.

Esad Duraković

Geoffrey Lewis: THE TURKISH LANGUAGE REFORM: A CATASTROPHIC SUCCESS, Oxford 1999

Knjiga "The Turkish Language Reform: A Catastrophic Success" jedno je od zadnjih važnijih radova turkologa Geoffreya Lewisa (1920-2008), u svijetu turkologije poznatoga i po djelima "Teach Yourself

Turkish” (1953), “Turkish Grammar” (1967) te “The Book of Dede Korkut” (preveo i priredio; 1974.). Knjiga o turskoj jezičnoj reformi prevedena je i na turski (“Trajik Başarı/Türk Dil Reformu”, 2004) i već je nekoliko godina jedna od neizostavnih bibliografskih jedinica u raspravama o ovoj temi.

Kako sam autor na početku kaže, namjena je ove knjige “čitatelju predstaviti često bizarnu, ponekad tragi-komičnu, ali nikada dosadnu priču o turskoj jezičnoj reformi” (str. 1). Cilj turske jezične reforme, kako je poznato, bio je eliminirati arapske i perzijske gramatičke strukture i tisuće posuđenica porijeklom iz arapskog i perzijskog jezika. Reforma obuhvaća dvije faze: izolirane pokušaje individualaca i grupa koje su se događale od sredine 19. stoljeća odnosno od razdoblja tanzimatskih reformi i početka novinarstva, i kampanju pokrenutu od strane vlasti koja počinje oko 1930. Potonju bi bilo ispravnije zvati revolucijom nego reformom. Turci je i zovu jezičnom revolucijom (*dil devrimi*), ali se Zapadni autori uglavnom opredjeljuju za termin “reforma”, pa se tome terminu priklonio i autor ove knjige (str. 2).

Podnaslovom *Katastrofalan uspjeh* želi se svratiti pozornost ne samo na gubitak osmanskog turskog, nego i na izostanak prirodnoga razvoja jezika 1920-ih i 1930-ih godina, jezika kojim su pisali H. E. Adıvar, S. Ali, Y. K. Karaosmanoğlu i R. N. Güntekin. Kako i autor kaže, na čitatelju je da prosudi koliko je takav podnaslov opravdan.

Budući da se knjigom nastoji ukazati na veliku važnost jezične refor-

me u obrazovanju turskoga nacionalnog identiteta, najvećim je dijelom posvećena razdoblju od osnutka Republike, s naglaskom na godinama prije smjene vlasti do koje je došlo na izborima 1950. godine. Cjelokupan tekst ilustriran je mnoštvom citata glavnih aktera reforme, među kojima je posebno mjesto zauzimaio Atatürk. Njegovom je inicijativom 1932. u Ankari osnovano Türk Dili Tetkik Cemiyeti (1936. preimenovano u Türk Dili Kurumu), institucija kojoj će osnovni zadatak biti premostiti raskorak između osmanskog turskog kojim se služila elita i turskoga kojim je govorio narod, te sve pripadnike novostvorene države ujediniti jednim jezikom do kojega se namjeravalo doći stvaranjem “čistoga” turskog jezika (“Öztürkçe”). To je u prvome redu podrazumijevalo uklanjanje riječi i jezičnih struktura porijeklom iz arapskog i perzijskog jezika (karakterističnih za osmanski turski) i njihovo nadomještanje turskim ekvivalentima. Njih se pronalazilo na nekoliko načina: prikupljanjem riječi iz anadolijskih dijalekata, revitalizacijom leksika iz starijih slojeva turskoga jezika, preuzimanjem riječi iz drugih turkijskih jezika te tvorbom neologizama.

Sama provedba toga plana nije obavljena na najbolji način. Kadar koji se prihvatio jezične reforme dijelio se u dvije skupine: zaposlenike TDK koji su joj bili glavni nositelji, i amatere angažirane u prikupljanju riječi prisutnih u anadolijskim dijalektima, a nerijetko i “smišljanju” novotvorenica. U obje te skupine bio je veoma mali broj onih koji su posjedovali obrazovanje kakvo bi zahtije-

valo bavljenje jezikom. To je bilo uzrokom da su se, posebno u prvim godinama reforme, dogodile pogreške oko kojih se slažu i Zapadni i turski autori koji se bave ovom temom. Budući da reforma nije provedena u skladu s lingvističkim načelima, tvorba novih riječi nije utemeljena na odgovarajućoj morfološkoj analizi koja bi uputila na pravila tvorbe riječi, pa je mnoštvo novotvorenica stvoreno na pogrešan način. Nadalje, purizam je podrazumijevao uklanjanje svih riječi stranoga porijekla, mada su se već u samim začecima reforme javljali pojedinci koji su zastupali stav da se riječi stranoga porijekla (poglavito arapskog i perzijskog), ukoliko su zaživjele u narodnome govoru, ne trebaju uklanjati. Nedugo nakon takvoga početka reforme, i sâm je Atatürk uvidio da se puristički zamah mora zauzdati. Falih Rıfkı Atay za bilježio je da mu je Atatürk 1934. rekao sljedeće: “Propitali smo tvrdnje onih koji govore da turskome ne treba ni jedna riječ stranoga porijekla. Dospjeli smo u slijepu ulicu. Hoće li oni jezik ondje i ostaviti? Neće. Ali mi nećemo dopustiti da njima pripadne čast da ga spašavaju iz te slijepe ulice.” (str. 53). Tih će se godina pojaviti i poznata Sunčeva jezična teorija – njoj je u knjizi posvećeno posebno poglavlje – koja će poslužiti kao oslonac za prekid nekontroliranoga purističkog zanosa u razdoblju od 1932. do 1936.

Pored Atatürka, vokabularu moderne Turske naročito su pridonijeli Falih Rıfkı Atay i Nurullah Ataç. Lewis posebno mjesto daje i Aydın Sayılıju: od ostalih se reformatora razlikovao po tome što se njegov stav

o uvođenju novotvorenica temeljio na odgovarajućim lingvističkim obrazloženjima, i k tome se uglavnom poklapao s lingvističkim konzervativizmom cjelokupne govorničke zajednice, nespremne za neologizme koji bi nadomjestili ustaljene i svima razumljive posuđenice. Društvo je faktor koji daje konačnu prosudbu o uspješnosti intervencija u jezik. Takav stav potvrđuje i citat Ömera Asıma Aksoya koji je od 1941. do 1976. kao član TDK predsjedavao njegovu ogranku zaduženom za sakupljanje riječi iz dijalekata i pisanih izvora; ovo njegovo mišljenje iz 1982. godine komentar je polustoljetnoga razdoblja izmjena kroz koji je prošao turski jezik: “Ja nisam purist (“tasfiyecî”). Ne vjerujem da se iz jezika mogu izbaciti sve strane riječi. Ali i ne pomišljam optuživati puriste. Oni nastoje svim riječima naći turske ekvivalente. To je stav koji zaslužuje pohvale. Znam i to da neće moći ostvariti “stopostotni” uspjeh. Ali njihovo nastojanje može obogatiti jezik. Purist je korisniji od konzervativca (“tutucu”) koji uopće ne nastoji na bogaćenju jezika. (...) Dosad se pojavilo mnoštvo purista. Do koje su se mjere ostvarili njihovi prijedlozi? Društvo filtrira sve rezultate njihova rada i uzima ono što njemu odgovara.” (str. 141)

U nekoliko poglavlja dana je iscrpna analiza morfema na kojima se utemeljio čistunski turski, i neologizama koji su nastali kao produkt neplanski provedenoga interveniranja u jezik; iako se za njih može reći da su nastali “izmišljanjem” (“uydurmacılık”), mnogi su se posve uspješno zadržali u uporabi.

Naglasak ovoj knjizi daje autorov ironičan, katkada čak i sarkastičan pristup cijelom procesu reforme i njezinim sudionicima: čitatelju će, nakon što knjigu pročita, u sjećanju nesumnjivo ostati prizori Atatürkovih “rakijskih sofri” oko kojih su uzvanici raspravljali (ili: “raspravljali”) o jeziku, ali možda neće steći dovoljno uvida o objektivnim okolnostima cijeloga procesa reforme, kao ni o razdoblju u kojemu se reformi pristupilo, odnosno razdoblju u kojemu je reforma jezika bila nužna i neizbježna. Jednako kao i kod procjene ispravnosti podnaslova ove knjige, i ovdje je na čitatelju da procijeni koliko je takav pristup opravdan. Ova je knjiga svakako koristan i informativan rad koji omogućuje da se na temu o kojoj najčešće pišu turski autori pogleda i sa Zapadne strane.

Marta Andrić

TÜRK EDEBİYATI TARİHİ I-IV. Genel editör: Talât Sait Halman. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. Drugo dopunjeno izdanje. İstanbul 2007.

Tokom 20. stoljeća u pisanju historije turske književnosti okušali su se brojni autori, neki od njih su se fokusirali na određeni period, neki pak nastojali pružiti pregled razvoja turske književnosti od njenih početaka do savremenih tokova. Recepcija ovih historija, kako onih manjeg, tako i onih većeg obima, često je predstavljala presudan momenat u afirmaciji njihovih autora, te su Fuat Köprülü,

Ahmed Kabaklı ili, pak, Nihat Sami Banarlı postali sinonim za osnovne izvore u istraživanju turske književnosti. Ipak, za svakog autora koji se upusti u izazov pisanja historije književnosti, bez obzira na broj izvora koje je konsultirao ili opseg istraživanja koje je proveo, veoma je teško jednako dobro upoznati i kritički procijeniti svaki period u razvoju jedne književnosti. Ovaj proces pisanja dodatno se usložnjava ako je u pitanju književnost poput turske koja se razvijala na širokom prostoru od srednje Azije do jugoistočne Evrope, u različitim državama i društvima – od plemenskih zajednica preko Osmanске imperije do moderne Republike Turske, kao i u različitim duhovno-religijskim okvirima – od šamanizma do islama i sekularizma, zapisana na različitim pismima – od orhonskog, ujugurskog, arapskog do latiničnog. Ovakva raznolikost elemenata koji utiču na karakter jedne književnosti već na prvi pogled može odrediti pisanje historije turske književnosti kao proces koji zahtijeva timski rad, odnosno angažman više stručnjaka iz različitih oblasti.

Upravo takav pristup, odnosno okupljanje tekstova različitih autora, afirmisanih znanstvenika iz Turske i svijeta, usko specijaliziranih za određeni period i problematiku, bio je osnovni metod nastanka najmlađe *Historije turske književnosti (Türk Edebiyatı Tarihi)* koja je 2006. godine objavljena kao izdanje Ministarstva za kulturu i turizam Republike Turske, a 2007. godine već je objavljeno i njeno novo, prošireno izdanje. Ova historija, čiji uređivački odbor čini sedam članova, a kao glavni ured-

nik potpisuje je ugledni turkolog Talât Sait Halman, objavljena je u četiri kronološki koncipirana toma. Iako slijedi kronološki razvoj, knjiga je prije svega podijeljena na poglavlja koja problematiziraju različite teme specifične za određeni period, žanr ili književni izraz, i u tom smislu predstavlja značajan iskorak u odnosu na ranije historije književnosti koje su se uglavnom bazirale na navođenju najpoznatijih autora, njihovih biografija i književnih djela. Svojim sveobuhvatnim pristupom, *Historija turske književnosti* ponudit će i odgovore na krucijalna pitanja specifičnog razvoja ove književnosti viđene kroz prizmu gotovo stotinu autora različitih profila.

Prvi tom počinje uvodnim tekstovima Petera B. Goldena “Turci: njihovi korijeni i prostor širenja” (“Türkler: Kökenleri ve yayılma alanları”) i Larsa Johansona “Turski jezik” (“Türk dili”) stvarajući tako opću sliku o porijeklu, prapostojbini i jeziku Turaka kao osnovnim pretpostavkama za razvoj književno-umjetničkog izraza. Nastavak ovog toma podijeljen je u četiri poglavlja prema sljedećem redoslijedu: I Poglavlje – Period epike (Epik Dönem), II Poglavlje – Rani period (Erken Dönem), III Poglavlje – Uvod u tursku književnost osmanskog perioda (13. stoljeće – 1860): socijalni i teoretski kontekst (Osmanlı Dönemi – Türk edebiyatına /XIII. yüzyıl – 1860/ giriş: Sosyal ve kuramsal bağlam), IV Poglavlje – Ka formiranju nove strukture u pisanom zapadnom turskom jeziku: Pretklasični period (13. stoljeće – 1453) (Batı Türk yazı dili temelinde yeni yapılanmaya doğru:

Klasik Öncesi Dönem /XIII. yüzyıl – 1453/). Za razliku od prvog poglavlja koje se bavi usmenom kulturom Turaka, drugo poglavlje pod naslovom “Rani period” odnosi se na najstarije turske pisane spomenike pisane runskim i ugarskim pismom, a zatim prelazi na razvoj literature unutar prvih turskih islamskih dinastija, da bi završilo tekstem posvećenom Ahmedu Jeseviju kao začetniku turske narodne sufijske poezije. Treće poglavlje koje započinje tekstem Halila İnalcıka pod naslovom “Porijeklo klasične književnosti: iranska tradicija, dvorska okupljanja uz piće i pjesnici” (“Klasik edebiyat menşei: İrani gelenek, saray işret meclisleri ve musâhip şâirler”), upravo je posvećeno istraživanjima poetike klasične turske književnosti zasnovane na orijentalno-islamskoj književnoj tradiciji, odnosno prije svega arapskom i perzijskom elitnom literarnom korpusu. Prvi tom *Historije turske književnosti* završava poglavljem koje se bavi historijskim i socijalno-kulturnim pretpostavkama za razvoj književnosti pretklasičnog perioda od trinaestog stoljeća do osvojenja Istanbula. Također ovo poglavlje sadrži i tekstove koji istražuju tesavufske tokove u Anadoliji i njihov utjecaj na specifične narativne žanrove poput legendi o evlijama, Oguzima ili Nasrudin Hodži.

Drugi tom sastoji se od dva osnovna poglavlja pod naslovima Od države do imperije: klasični period (1453-1800) (Devletten imparatorluğa: Klasik Dönem (1453-1800) i Postklasični period (1800-1860) (Klasik Sonrası (1800-1860)). Treba naglasiti da je prvo poglavlje podijeljeno na tri potpoglavlja: “Rani klasični period (1453-

-1800)” (İlk Klasik Dönem /1453-1800/), “Nova usmjerenja u klasičnoj estetici: Srednji klasični period (1600-1700)” (Klasik estetikte yeni yönelişler: Orta Klasik Dönem /1600-1700/) i “Jesenji vjetrovi u klasičnoj estetici: Posljednji klasični period (1700-1800)” (Klasik estetikte hazan rüzgârlari: Son Klasik Dönem /1700-1800/).

Iako ova potpoglavlja tretiraju problematiku tri različita perioda, sadrže i posebno vrijedne radove u valorizaciji cjelokupne klasične književnosti. U tom smislu, mogli bismo izdvojiti tekst Mehmeda Kalpaklija pod naslovom “Osmanska škola poezije: Nazira” (“Osmanlı şiir akademisi: Nazire”) koji definira koncept cjelokupne osmanske poezije kao poetiku zasnovanu na reprodukciji i očuvanju tradicije kao primarnog izvora i uzora književnoj umjetnosti. Također vrlo je zanimljiv i rad Waltera G. Andrewsa “Biografije osmanskih pjesnika (tezkire) i osmanska književna kritika” (Osmanlı şair biyografileri /tezkireler/ ve Osmanlı edebiyat eleştirisi) u kome se problematizira pojava i vidovi književne kritike u divanskoj književnosti. Tekstovi iz posljednjeg potpoglavlja pod naslovom “Jesenji vjetrovi u klasičnoj estetici: Posljednji klasični period (1700-1800)” većinom se odnose na razvoj književnosti u različitim dijelovima Osmanskog carstva, među kojima se svakako treba osvrnuti na rad Fehima Nametka pod naslovom “Alhamijado književnost u Evropi” (“Avrupa'da Alhamiyado Edebiyatı”) kao istraživanje koje osvjetljava i bosansko-hercegovačku književnu baštinu.

Treći tom sadrži devetnaest radova okupljenih u jednom poglavlju,

pod jednim naslovom “Period obnove ili osmanske modernizacije (1860-1923)” (“Yenileşme Dönemi veya Osmanlı Modernleşmesi /1860-1923/”). Posebnu pažnju treba obratiti na vremenske odrednice u kojima se tretira ovaj period, među historičarima turske književnost poznat kao period *Tanzimata*, čiji se početak uglavnom vezivao za 1839. godinu, odnosno godinu Proglasa tzv. tanzimatskih reformi na državnom i vojnom planu. Ove reforme i promjene u društvu utjecale su na dešavanja na polju literarnog stvaralaštva što se može pratiti od 1860. godine, pa možemo uočiti da su autori *Historije turske književnosti* kao kriterij periodizacije imali prije svega razvoj književnosti a ne društveno-političkih dešavanja. Naravno ovaj tom ne sadrži samo tekstove koji se odnose na period *Tanzimata*, već i one koji se bave književnim tokovima sa kraja 19. i početka 20. stoljeća kao što su društva Servet-i Fünun i Fecr-i Ati, kao nastanak i razvoj nacionalne ideje i književnosti. U ovom kontekstu posebno treba istaći dva rada koji se bave konceptualnim pitanjima sa kojima se turska književnost susrela još krajem devetnaestog stoljeća, a i danas predstavljaju povod diskusijama o identitetu moderne turske književnosti; ovdje mislimo na rad Murata Belgea pod naslovom “Pitanje odnosa Istok – Zapad u turskoj književnosti” (“Türk edebiyatında Doğu-Batı sorunsalı”) i “Diskusije o realizmu” (“Gerçekçilik tartışmaları”) Ahmeta Demira.

Posljednji tom koji se odnosi na modernu tursku književnost nazvan je Period Republike (1923-XXI sto-

ljeće) (Cumhuriyet Dönemi /1923 – XXI. yüzyıl/). U ovom tomu vrlo je zanimljiv pristup klasificiranju radova; naime, oni nisu svrstani prema kronološkom redu perioda na koji se odnose već prema književnim žanrovima kojima se bave. Tako je posljednja knjiga *Historije turske književnosti* podijeljena na četiri poglavlja koja predstavljaju četiri osnovna žanra moderne turske književnosti, a to su: “Poezija” (“Şiir”), “Drama” (“Tiyatro”), “Roman” (“Roman”) i “Pripovjetka” (“Öykü”).

Za razliku od većine historija turske književnosti, čije se područje istraživanja završava sa prvom polovinom ili u najboljem slučaju 80-im godinama prošlog stoljeća, knjiga koju imamo pred sobom bavi se vrlo aktuelnim pitanjima savremene turske književnosti: od feminizma, postmodernizma ili historijske tematike na polju romana, do razvoja specifičnih književnih žanrova kakvi su kritika, esej, književni prijevod ili pak dječija književnost. Također, ono što je bitan specifikum ove historije književnosti je i to da ona uključuje i savremene tokove književnosti na turskom jeziku van granica Republike Turske, kao što je književnost na području Sjevernog Kipra ili među iračkim Turkmenima, odnosno književnost Balkana koju posebno istražuje Mustafa Isen u svom radu pod naslovom “Književnost na turskom jeziku na Balkanu i u drugim susjednim zemljama” (“Balkanlar ve diğer komşu ülkelerde Türkçe edebiyat: Balkanlar”).

Na kraju treba istaći da *Historija turske književnosti* svojim konceptom i pristupom daje sveobuhvatnu sliku

razvoja turske književnosti kroz prizmu različito profiliranih autora i problematiziranje krucijalnih pitanja njenog identiteta i karaktera. Stoga smatramo da ova knjiga neće biti samo izvor informacija svima onima koji se interesiraju za tursku književnost, već da će njena recepcija imati poseban značaj u naučnoistraživačkim krugovima kao referencijalni korpus u izučavanju i analizi pojedinih aspekata turske književnosti od njenih početaka do savremenih stremljenja.

Alena Čatović

Aziz Merhan, DIE ‘VOGELGESPRÄCHE’ GÜLŞEHRİS UND DIE ANFÄNGE DER TÜRKISCHEN LITERATUR. Pontus Verlag, Göttingen 2003., 479 str.

U seriji izdanja *Materialia Turcica* (Svezak 15) pojavila se prije pet godina vrijedna monografija o Gülşehrîju i njegovu glasovitu spjevu *Mantiqu-t-tayr*. Autor joj je Aziz Merhan (Sveučilište Yıldız u Istanbulu), turkolog koji je fakultetsko obrazovanje stekao u Njemačkoj.

Premda studije o Gülşehrîju i njegovim djelima nisu rijetke, Merhanova je monografija vrijedan doprinos izučavanju turske književnosti i pisca kojeg smatraju njezinim začetnikom. Naime, općenito je poznato da je Gülşehrî rad na mesnevi *Mantiqu-t-tayr*, koji i Merhan smatra “pionirskim djelom turske književnosti”, završio 1317. godine, svega dvatri desetljeća nakon prvih stihova Sultana Veleda, nastalih između 1291. i 1301. godine.

Merhanova monografija urađena je na tradicionalan filološki način; kvalifikativ *tradicionalan* ovdje koristimo u najboljem značenju te riječi. Počinje poglavljem o povijesnim, vjerskim i duhovnim prilikama u kojima nastaje Gülşehrījeva mesnevija. U njemu Merhan opsežno govori o sufizmu, futuvvetu, ahijama, sufijskoj književnosti i Kırşehiru kao centru turskoga sufizma (9-30). Slijede poglavlja o Gülşehrījevu životu i djelu, te o sačuvanim rukopisima mesnevi-je (31-116). Merhan daje detaljan kodikološki opis šest značajnih rukopisa spomenutog djela, koji se čuvaju u Istanbulu, Ankari i u privatnoj zbirci Raifa Yelkencija. Njegova monografija nastala je na temelju faksimila jednog od rukopisa iz te zbirke, koji je 1957. objavio A. S. Levend (Gülşehrī, *Mantiq-u-t-Tayr*, Tıpkıbasım. Predgovor A. S. Levend, Ankara). Nakon kodikološkog opisa, autor poduži tekst posvećuje tematici Gülşehrījeva spjeva, njegovoj strukturi, sadržaju, simboli, temama i motivima. U tom kontekstu obrađene su teme i motivi sufijske poezije i njezin simbolički inventar.

Posebno poglavlje posvećeno je duhovnoj fascinaciji sufizmom, koja je Gülşehrīja potaknula na prepjev mesnevi-je *Mantiq-u-t-tayr*, te zajedničkim točkama Gülşehrījeva prepjeva i Attarova istoimenog originala. Sadržaji i motivi tih dvaju djela detaljno su uspoređeni po sadržaju i motivima, s namjerom da se utvrde podudarnosti, sličnosti i odstupanja. Merhan navodi da Gülşehrījeva mesnevija sadrži neke originalne dijelove kojih nema kod Attara, a to su, između ostaloga, stare turske poslo-

vice što ih je pjesnik u velikom broju unio u svoj "prepjev" i time ih možda sačuvao od zaborava. Budući da odražavaju vjersko-didaktički i sufijski stav spram ovozemaljskih vrednota, te poslovice po mišljenju autora potječu iz sufijsko-ahijskoga kruga kojemu je Gülşehrī bio blizak.

Značajan dio Merhanove knjige posvećen je analizi Gülşehrījeva jezika (117-147). Njoj je autor pridodao i znanstvenu (DMG) transkripciju analiziranog djela (oko 160 stranica). Zbog ionako velikog opsega, u monografiji nisu tiskani faksimili, no budući da su već objavljeni, njihovo ponovno tiskanje nije bilo neophodno. Čitatelje će obradovati i rječnik s uputama na stihove u kojima se konkretna riječ javlja (315-468). Monografija završava popisom literature (470-479).

Studija Aziza Merhana vrijedan je doprinos proučavanju samih početaka turske književnosti i djela jednog od njezinih začetnika. Iako nije prva takve vrste, njezin je značaj u tome što sadrži mnoštvo izvrsno sistematiziranih podataka i iscrpan pogled na prilike, vrijeme i okolnosti u kojima je stvarao pisac, odnosno u kojima je nastajala njegova glasovita mesnevija. Važno je zamijetiti i sljedeće: Aziz Merhan koristi literaturu zapadnih orijentalista i relevantna djela istaknutih turskih povjesničara i teoretičara književnosti, pa su mu prosudbe možda i stoga odmjerene i suzdržane. U njegovoj monografiji nema općih mjesta i nacionalnog zanosa koji gdjekad itekako snažno prožimaju znanstvene radove nekih turskih autora. Riječju, Merhanovu monografiju svakako treba pročitati.

Ekrem Čaušević

Adnan Kadrić, OBJEKT LJUBAVI U TESAVUFSKOJ KNJIŽEVNOSTI: *MURADNAMA* DERVIŠ-PAŠE BAJEZIDAGIĆA, Orijentalni institut u Sarajevu, Posebna izdanja XXVIII, Sarajevo 2008., 457 str.

Jedno od najljepših djela tesavufske ljubavne lirike pisane u formi narativnih mesnevia je i *Muradnama*, poema posvećena sultanu Muratu III, napisana rukom čuvenog mostarskog pjesnika, veoma zanimljive javne ličnosti i bosanskog beglerbega Derviš-paše Bajezidagića. Da *Muradnama* ne padne u zaborav i ne ostane prašinom pokrivena u nekom tamnom kutku kakve istanbulske kutubane, pobrinuo se dr. Adnan Kadrić, naučni saradnik u Orijentalnom institutu u Sarajevu, i to svojom adaptacijom ove poeme u bosanski jezik te opsežnom analizom i kritičkom obradom rukopisa. Njegov rad na ovom rukopisu u formi knjige pod naslovom *Objekt Ljubavi u tesavufskoj književnosti: Muradnama Derviš-paše Bajezidagića*, objavio je Orijentalni institut u Sarajevu u martu 2008. godine. Inače, ova knjiga je dio šire studije *Epika, lirika i satira u bosanskim narativnim mesnevijama* koju Kadrić radi u Orijentalnom institutu u Sarajevu.

Već na samom početku, u *Uvodnom sažetku* (str. 11), Kadrić čitaocu najavljuje da će se ova knjiga baviti objektom i ljubavi u tesavufskoj književnosti koja se, u slučaju *Muradname*, temelji na poznatom tesavufskom konceptu i teoriji "šahida"-svjedoka i mjesta osvjedočenja božanske Ljubavi i Ljepote, konceptu koji je teorijski utemeljio jedan od najpoznati-

jih islamskih mistika, Andaluzanin Ibn Arebi.

U *Predgovoru* (str. 15-18) nam se nudi koncizan ali i sadržajan prikaz tradicije bosanskih narativnih mesnevia u 16. vijeku. Autor govori o svojevrsnoj renesansi u književnosti na osmanskome jeziku u 15. i 16. vijeku koja je uzrokovana širenjem vojnih granica Carstva i kulturološkim uticajima različitih naroda i poetskih obrazaca. Naročitu pažnju autor posvećuje nastanku i utemeljenju narativnih mesnevia u Bosni i Hercegovini i u tom kontekstu, kao utemeljitelja narativnih historijskih epskih mesnevia u bosanskoj književnosti na osmanskome jeziku, navodi Ali-bega Hercegovića Širija, sina Herceg Stipana Kosače Mlađeg, koji je i sam bio pjesnik. Spominje se i utemeljitelj viteške poezije Nasuh Matrakči iz Visokog, koji je bio glavni oružnik u sultanovoj gardi. Visoko stilizirana lirika u 16. stoljeću sve više osvaja Carstvo pa tako i Bosnu i Hercegovinu. Posebno se izdvaja ljubavna lirika prožeta tesavufskim učenjem, a kod nas prednjači mostarska poetska škola sa velikim hercegovačkim pjesnikom Hasanom Zijajom Mostarcem, koji pored *Divana* pjesama ima i jako zanimljivu ljubavnu poemu – *Pripovijest o Šejhu Abdur-rezaku*. Osim njega, autor spominje i Ahmeda Valija Novopazarca te, naravno, čuvenog mostarskog pjesnika i bosanskog beglerbega, autora *Muradname*, Derviš-pašu Bajezidagića. U *Predgovoru* autor daje i nekoliko uputa o pravilima obrade teksta, transkripciji kojom se koristio te tabelu određenih skraćenica i posebnih transkripcijskih oznaka u radu.

Prvo poglavlje predstavlja poprilično opširan uvod u čitanje i razumijevanje tesavufske književnosti koje autor naslovljava kao *Uvod u recepciju tesavufske književnosti* (str. 19-40).

Ovo poglavlje je ustvari izvrstan i veoma iscrpan uvod u poimanje ljubavi u orijentalnim književnostima sa naročitim naglaskom na ideju ljubavi u tesavufskoj književnosti. Kadrić nas veoma lijepo provodi kroz plejadu ljubavnih poema na perzijskom i arapskom jeziku koje su ostavile jak uticaj na ljubavnu poeziju pisanu osmanskim jezikom. Ljubavne priče o Husrevu, careviću iz porodice Sasanida i Širin, nećakinji kraljice Mehin Banu, te izvorno arapski spjevovi *Lejla i Medžnun* i *Jusuf i Zulejha*, ostavili su najveći uticaj na osmansku poeziju koja uglavnom preuzima i neznatno doraduje ove velike ljubavne epove. Kasnije osmanska poezija razvija i vlastiti poetski izraz. Kult *uzritske (čedne) ljubavi* koja predstavlja neku vrstu orijentalne platonске ljubavi, a koja svoje upotpunjenje dobiva tek u duhovnom svijetu, razvija se i postepeno se pretvara u poseban kult mističke ljubavi prema *Apsolutnoj Ljepoti* (Bogu), odnosno u ljubav prema Stvoritelju i izvanjske i unutarnje ljepote čovjeka. Riječi kojima se predstavlja nova koncepcija ljubavi prema Bogu sada su zaodjenute u mističko ruho. Ova Ljubav u tesavufskoj književnosti svoje utemeljenje ima u poznatoj pripovijesti o poslaniku Jusufu, koji je opisan kao najljepše Božije stvorenje.

Za bolje razumijevanje tesavufske poezije, kako smatra Kadrić, ne-

ophodno je i poznavati teoriju “šahida” – svjedoka koji posvjedočuje ljubav prema Bogu, a koju je teorijski razradio andaluski mistik Ibn Arabi. Teorija “šahida” postala je jedna od vodećih teorija u predstavljanju naravi Ljubavi u orijentalnim književnostima. Autor također naglašava da je iscrpno poznavanje tesavufskog terminološkog inventara, koji je gotovo hermetički zatvoren, nezaobilazno za razumijevanje koncepta ljubavi u tesavufskoj književnosti. “Paslika” ljubavi u sufijskoj poeziji, kako to Kadrić navodi, naprosto podrazumijeva temeljito drukčiju predstavu ljubavi u poeziji uopće, predstavu koju je teško shvatiti bez temeljitog poznavanja simbolike i metaforike tesavufskog jezika. U suprotnom, neminovno ćemo se suočiti sa problemom tumačenja prekrasnih opisa divnih žena ili lijepih dječaka, koji su u tesavufskoj poeziji, u skladu sa teorijom šahida (posvjedočenja Božije Ljepote), uzeti da budu svjedoci, znakovi Božije Ljepote na dugom duhovnom putu spoznaje, na kojem *salik* prolazi kroz razne ljubavne patnje. U ovoj teoriji, preko lica stvarjenja kontemplira se o Božijem Licu i, iako ponekad ova poezija može biti neobična, pa čak i nelagodna čitatelju, nju treba isključivo shvatati u skladu sa konvencionaliziranim tesavufskim metaforama i terminima.

U potpoglavlju *Sufizam u osmanskoj književnosti sa osvrtom na sufizam u bošnjačkoj književnosti na osmanskome jeziku* (str. 37-40). Kadrić govori o pojavi sufizma u književnosti na osmanskome jeziku te o određenim nerazumijevanjima na koja je nailazila tesavufska poezija sa svojom teo-

rijom “šahida”. U ovom potpoglavlju dat je i osvrt na najvažnije pjesnike koji koriste tesavufske motive, kao što su Junus Emre, Ahmed Jesevi, Ahmed Edib Kukneki, nezaobilazni Dželaluddin Rumi i njegova *Mesnevī Ma'nevī*, bosanskohercegovački pjesnici Ali-beg Širi Hercegović, Nasuh Matrakčić, Muhamed Karamusić Nihadi, Hasan Zijai, Ahmed Sudi Bošnjaka, Muhamed Nerkesi i drugi. Govoreći o širenju tesavvufa u Bosni i Hercegovini, Kadrić spominje i bošnjačke komentatore i teoretičare tesavvufa poput Abdullaha Bošnjaka Abdija, Salahuddina Uššakija i drugih.

U drugom poglavlju pod naslovom *Derviš-paša Bajezidagić i njegovo djelo* (str. 41-56) Kadrić nudi opsežan uvid u život ovog poznatog pjesnika, njegovu poetsku orijentaciju, osvrće se na fenomen teksta u *Muradnami* i predstavlja rukopise *Muradname* do kojih je došao, a na kraju daje opće napomene o jeziku djela.

Muradnama Derviš-paše Bajezidagića i prijevod djela Binaijeva o darežljivosti knjiga, naslov je trećeg poglavlja (str. 57-393) koje je, ustvari, glavni dio knjige, odnosno Kadrićeva adaptacija u bosanski jezik Bajezidagićevog prijevoda na osmanski jezik poeme *Binaijeva o darežljivosti knjiga* (na perzijskom *Seḥānāme-i Binā'ī*) čiji je autor poznati perzijski pjesnik Mevlānā Binā'ī iz Nišapura. Kadrić paralelno s prijevodom koji nije, kako sam navodi, dodatno stilizirao/prepjevavao, daje i izvorni tekst poeme sa arapskim grafemima te transkripciju sa naznačenim razlikama u korištenim rukopisima, koje donosi

u podnožnim napomenama. Ovo poglavlje je podijeljeno na tri potpoglavlja.

Prvo potpoglavlje, *Uvodna Bajezidagićeva poglavlja Muradname* (str. 59-132), na početku sadrži Bajezidagićeva uvodna poglavlja u poemu: *Tevhid* (pjesmu o jednosti Božijoj), *Munadžat* (pjesmu tihog pokajanja), *Na't* (pjesmu posvećenu Poslaniku), potom pjesmu posvećenu Poslanikovim drugovima, *Sebeb-i Te'lif* (povod za pisanje poeme i životopis Bajezidagića) i *medhiju* (pjesmu pohvale sultanu Muratu III). Uz kritičku obradu navedenih poglavlja nudi se i poetsko-strukturalna analiza navedenih poglavlja *Muradname*.

Drugo potpoglavlje, *Mevlānā Binā'ī. Djelo: Seḥānāme-i Binā'ī, Binaijeva o darežljivosti knjiga*, (str. 133-373) počinje poprilično iscrpnim uvodom u čitanje i razumijevanje poeme koja slijedi, u kojem Kadrić daje kratak siže priče, ponovo se vraća na teoriju “šahida” i na ideju Ljubavi u tesavvufu, naglašavajući potrebu za poznavanjem tesavufskog terminološkog inventara radi boljeg razumijevanja objekta Ljubavi u tesavufskoj književnosti. U skladu s tim, Kadrić prije početka poeme daje i kraći pojmovnik terminoloških leksičkih jedinica *Binaijeve o darežljivosti knjige*, ponuđen prema slovima latiničnog alfabeta.

Pripovijest ove poeme (str. 172-373) govori o Hadže-zadeu, sinu nekada veoma bogatog trgovca nadaleko poznatog po svojoj škrtosti. Hadže-zade nasljeđuje svoga oca te nakon nekoliko godina zbog svoje rasipnosti gubi sav naslijeđeni imetak a s njime i prijatelje, i tako zapada u veoma

neugodnu situaciju. Nakon smrti svoga oca, Hadže-zade, u narodu poznat kao Ahi, upućuje se u Bagdad, za učene ljude grad Spoznaje, gdje se počinje zanimati za duhovna stanja, željan duhovne spoznaje i trgovine.

Jednog dana na čamcu ugleda u odrazu na vodi "lijepi lik dječaka" i u isti tren se zaljubi. Njegova ljubav bi duhovne naravi. Lik dječaka, međutim, prolazi pored Ahija i ne osvrće se što Ahija baca u golemu tugu i pričinjava mu ogromnu bol. Danima uzalud Ahi tuguje i traga za dječakom no on ne pokazuje ama baš nikakvo zanimanje. Ahi stalno pada u očaj pri pomisli na nedostižnost Ljepote. Uzalud svaki dan Baca pregršt zlatnika (duhovnog zlata) pred dječaka. Naposljetku potroši svo zlato i posta siromah.

Jednog dana djeca iz mekteba vidješe ga shrvana i uplakana u nekom sokaku i potreseni njegovim stanjem, čitav slučaj ispričaše svom učitelju. Učitelj ispriča priču o *Mihr i Vefa* te posavjetova dječaka da se smiluje Ahiju. Dječak, koji je bio ustvari vezirov sin, nalazi Ahija i pristaje na njegovo prijateljstvo. Kako je Ahi sav imetak već bio razdijelio (na putu Spoznaje), ne preostaje mu drugi izbor do da dječaka, umjesto svojoj kući, pozove u tuđi dvorac koji je bio u blizini. Nakon što obija zasun na Dvorcu (Spoznaje), njih dvojica ulaze u njega. Iznenada se pojavljuje pravi vlasnik Dvorca, evlija Kassab, koji u prvi mah misli da je opljačkan, međutim, kad je vidio da ništa ne nedostaje, shvatio je složenost situacije i prilagodio se. Nakon toga svi su dugo razgovarali i uživali u Spoznaji. U međuvremenu proširio se glas da

vezirova sina već dugo nema i raširile su se glasine o njegovom nedoličnom ponašanju sa trgovcem. Vezirov sin odmah krenu na Dvor da objasni istinu. Nakon susreta s ocem, njih dvojica zajedno odlaze caru da presudi. Car dovodi Ahija, a Ahi poziva dječakovog učitelja koji svjedoči o dječakovom moralu i čednosti. Padišah nakon toga poziva i evliju Kassaba da svjedoči. Nakon što je evlija Kassab posvjedočio da se ništa ružno nije desilo i da je on sve pratio, te da su i dječak i trgovac čedni i pošteni (na putu Spoznaje), padišah je na mjesto vezira postavio Ahija, a čestitog evliju Kassaba proglasio zapovjednikom (emirom). Tu se završava ova priča o Ljubavi.

U trećem potpoglavlju naslovljenom *Završni dio poeme* (str. 375-393) uz pohvalu vladaru i svojoj knjizi, Bajezidagić ne zaboravlja da spomene svoj *mahlas*, a "upotrebom *toposa afektirane skromnosti* priziva posebnu vrstu 'poetskog ovjekovječenja' svoga djela". Dva poglavlja ovog završnog dijela, pedagoško-didaktičkog i panegiričkog karaktera, koja se nalaze samo u bratislavskom rukopisu *Muradname*, kako zaključuje Kadrić, imaju veoma malo složenih oblika tesavufskog iskaza, tako da se sa aspekta jezičkostilskoga izraza razlikuju od prethodnih poglavlja.

Nakon završetka poeme, Kadrić nastavlja svoju opsežnu analizu *Muradname*. Tako u četvrtom poglavlju, koje nosi naslov *O problemu fenomenološkog i žanrovskog određivanja vrste teksta u poeziji na orijentalnim jezicima* (str. 395-431), prvenstveno naglašavajući nužnost poštivanja društvenih konvencija pri ana-

lizi kulturoloških fenomena u književnosti, Kadrić se bavi analizom djela kroz dva aspekta, i to kroz pristup djelu i pristup tekstu. Temeljno pitanje koje Kadrić ovdje postavlja, ujedno i pitanje koje ponajviše zaokuplja autora na njegovom putu definisanja objekta Ljubavi u tesavufskoj književnosti, jeste zapravo: da li je Binaijeva poema *O darežljivosti knjiga*, koju je Bajezidagić preveo u osmanski jezik, primjer poeme gdje se javljaju homoerotski motivi ili, pak, ova poema pripada tesavufskom stručnom registru. Da bi dokazao ovo drugo, Kadrić prvenstveno navodi generalne zabrane imamā tesavvufa (poput imama El-Kušejrija) po pitanju požudnog gledanja u lica dječaka i djevojčica, a potom analizira Bajezidagića kao pjesnika dobro upućenog u pitanja tesavvufa, te u tom kontekstu navodi nekoliko navoda historiografa koji opisuju Bajezidagića kao osobu sa najljepšim vrlinama, naklonjenu tesavvufu. Pripustajući tekstu, Kadrić naglašava kako je neophodno pri interpretaciji tesavufskih tekstova držati se *stručne kontekstualizirane interpretacije*, jer ona podrazumijeva poznavanje i upotrebu stručne terminologije i stručnog registra poeme čiji je kontekst pisanja već poznat. U slijedećem potpoglavlju (str. 407-431) Kadrić govori o poetici i stilskom okviru *Muradname*, i u okviru toga daje iscrpnu analizu jezičkostilskih osobitosti *Muradname* i Bajezidagićeve narativne tehnike, te govori o pojmu vremena i prostora u *Muradnami*.

U poglavlju *Tesavufski stručni registar u književnosti i poeziji na osmanskome turskom jeziku* (str. 433-

-438), govoreći o veoma složenom poetskom diskursu na osmanskome turskom jeziku i to sa aspekta upotrebe jezika, Kadrić naglašava važnost poznavanja odgovarajućeg stručnog registra za shvatanje određenog književnog djela. Kadrić smatra da je jedan od najproblematičnijih za razumijevanje upravo tesavufski stručni registar jer je on, na neki način, potisnut iz javnog života. Kadrić dalje analizira razne osobitosti ovog registra, a posebnu pažnju poklanja analizi metafore, govoreći o postupku *terminološke supstitucije metafore* u tesavufskom stručnom registru. Metaforički termini, kako zaključuje Kadrić, su u biti konceptualne "okamenjene" metafore "koje uopće ne služe kao stilski ukrasi; oni se, naime, upotrebljavaju primarno kao sredstvo iskazivanja imaginativnog i vizualno-simboličkog iskustva čovjeka na putu spoznaje" (str. 437).

Posljednje poglavlje pod nazivom *Od recepcijske nelagode do užitka u tekstu: Opći okvir za recepciju mističkih djela* (str. 439-443) govori o veoma složenim pravilima po kojima su strukturirana tesavufska književna djela te poteškoćama s kojima se susreće čitalac prilikom njihovog čitanja i razumijevanja. Budući da tesavufsko poetsko djelo i sa aspekta forme i sa aspekta sadržaja predstavlja svjesno stiliziranje i sadržajno osmišljeno pisanje, Kadrić ovdje čitaocu daje i nekoliko savjeta kako se odnositi prema književnom djelu koje čitaoca, naročito onog manje upućenog u tesavufska tumačenja Spoznaje, ponekad dovodi i do nelagode, pa čak i dotle da pomisli da će svojim nemističkim izborom čitanja nanijeti

štetu svom vjerskom poimanju spoznaje Boga. Nelagoda kod čitaoca se pretvara u užitak tek onda kada uđe u mistički kod djela. Kadrić navodi da je poznavanje tesavufskog koda ključ za razumijevanje tesavufskih metafora. Tek čitalac upućen u tesavufski stručni registar biva prilično zaštićen od pogreške i uživa u prostoru kombiniranja i razrješavanja zanimljivih tesavufskih enigmi, a onaj koji ne poznaje pravila, ili ih se ne drži, naprosto gubi bitku u razumijevanju mističkog teksta i ne stiže do prave spoznaje. Kako Kadrić zaključuje, pravila igre su tu, samo se traži čitaočev dobrovoljni pristanak da ih slijedi.

Na kraju, treba naglasiti da čitanje ove poeme prevedene sa osmanskog izvornika i onako iscrpne i stručne analize koju nam nudi Kadrić predstavlja veliko duhovno zadovoljstvo. Treba nadasve istaći Kadrićev trud i zalaganje na polju razjašnjavanja i objektivnijeg predstavljanja ionako teško shvatljive tesavufske literature i to baš u vrijeme, rekli bismo, vrlo šturih i uproštenih, pa čak i zlonamjernih interpretacija tesavvufa i tesavufske književnosti. Ne smijemo završiti pisanje ovih redaka a da posebno ne naglasimo Kadrićevu hrabrost da se uhvati u koštac sa veoma teškim, skoro okamenjenim tesavufskim stručnim inventarom kako bi, isključivši sve subjektivne porive u sebi, i sam tragajući za Spoznajom, došao do ispravnog razumijevanja i što objektivnije interpretacije tesavufske ljubavne lirike. Kadrić se tako svojim pregalaštvom na polju proučavanja tesavufske ljubavne lirike, ali i tesavvufa uopće, svrstao

među istinske poznavaoce tesavufske književnosti na orijentalnim jezicima, koji svojim objektivnim i poštenim pristupom brane tesavvuf i tesavufsku književnost od svih zlonamjernih interpretacija.

Berin Bajrić

Fehim Nametak, POJMOVNIK DIVANSKE I TESAVVUFESKE KNJIŽEVNOSTI, Orijentalni institut u Sarajevu, Posebna izdanja XXVII, Sarajevo, 2007., 269 str.

U okviru serije Posebna izdanja Orijentalnog instituta u Sarajevu sredinom 2007. godine izašla je iz štampe knjiga *Pojmovnik divanske i tesavvufeske književnosti* prof. dr. Fehima Nametka. Pojmovnik ili tezaurus predstavlja posebnu vrstu rječnika ustrojena uglavnom "prema hijerarhijskim vezama i asocijativnim odnosima unutar jednoga ili više tematskih područja". Današnji pojmovnici i tezaursi, za razliku od klasičnih tezaursa, uglavnom se prave kombinacijom principa opće leksikografije i konceptualne terminografije. Budući da se u bosanskohercegovačkoj orijentalistici već dugo proučava divanska i tesavufska književnost, potreba za postojanjem pojmovnika kojim bi se olakšalo razumijevanje brojnih zakučastih termina i metaforizirane leksike činjenica je sa kojom se suočava naša čitalačka javnost. Iako to izgleda pomalo neobično, ipak, nedvojbeno je tačno da *Pojmovnik divanske i tesavvufeske književnosti* koji je sastavio prof. dr. Fehim

Nametak predstavlja pravu rijetkost u pravljenu stručnih konceptualnih pojmovnika u bosanskohercegovačkoj orijentalistici u posljednjih pola stoljeća. Tim više i zaslužuje pažnju, kako stručnih krugova tako i šire bosanskohercegovačke javnosti.

Pojmovnik divanske i tesavufske književnosti u izdanju Orijentalnog instituta sastoji se od 1884 natuknice, odnosno odvojeno i hijerarhijski ustrojene leksičko-semantičke mikro-cjeline, mikro-eseji, koji pretendiraju da budu zasebne cjeline. Petina natuknica (20,75%) ilustrirana je primjerima iz divanske ili tesavufske književnosti, čime je knjiga ostala i konceptijski otvorena za nova iščitavanja u vremenima što slijede. Primjeri iz divanske i tesavufske književnosti koji se navode u *Pojmovniku* također su, u svjetlu ponuđenih objašnjenja i prijevoda, otvoreni za nove teorijske pristupe i buduće (re)interpretacije vrlo zanimljive tematike kojom se autor u knjizi bavi. Svaka od navedenih cjelina započinje općom definicijom pojma, dok se sama interpretacija, kao i u svakom pojmovniku slične koncepcije, razumijeva kao proces osobito intonirane "semioze ili semiotičkog dubinskog poniranja" u književni tekst. Nametkove definicije ukazuju na posebna značenja određenih pojmova u književnome tekstu divanskog poetskog diskursa i tesavufskoga stručnog registra i služe, na stanovit način, kao osnovica književnopovijesne analize teksta u najširem smislu. Premda su odnosi među definicijama u *Pojmovniku divanske i tesavufske književnosti* u osnovi uvjetovani ograničenjima alfabetskoga ustroja rječnika

kao takvog, oni su istodobno i asocijativni i ipak su, na stanovit način, hijerarhijsko-semantički povezani unutar istoga širega tematskoga područja.

Autor *Pojmovnika* posebno se zahvaljuje prof. dr. Amiru Ljuboviću koji je, kako sam autor u Uvodu (5-11) naglašava, "dao ideju za ovaj rad". Nakon Uvoda slijede napomene o transkripciji i popis skraćenica. Glavno poglavlje *Pojmovnika* zove se "Terminološki rječnik divanske i tesavufske poezije" (15-265). Iz naslova glavnoga poglavlja jasno se očituje velika autorova hrabrost u potiranju granica između leksema iz oblasti opće konceptualne leksikografije i konceptualne terminografije, što je, zapravo, pitanje oko kojeg se i danas lome koplja u modernim teorijskim istraživanjima konceptualne leksikografije. Za okupljanje pojmova unutar područja divanskog poetskog diskursa i tesavufskoga registra prof. Nametak koristi, prije svega, pojmovnik u obliku alfabetski ustrojenog *tezaurusa* i na temelju frekvencije ili semantičke (ne)prozirnosti određenih pojmova, sa snažnijim akcentom na leksiku iz općeg konceptualnog područja divanske poezije, ali i sa brojnim napomenama vrlo bitnim za razumijevanje tesavufskih ideja u divanskome poetskome diskursu. Moderni alfabetski konceptualni tezaursi, po svojoj naravi, teže opisati i ukazati na odnose koji logički postoje među pojmovima, kao što su odnosi: rod – vrsta, cjelina – dio, discipline – potpodručja, upotreba i djelovanje, i velik raspon manje specifičnih i manje stalnih asocijativnih veza. Svi navedeni odnosi omogućavaju šire okupljanje "vrsta

u rodove, dijelova u cjeline, potpolja u discipline”, te simbiozu leksičke jedinice i različitih odnosa i veza među označenim pojmovima. Treba naglasiti da okupljanje pojmova na bazi modernog pojmovnika, ili semantičke klasifikacije unutar određenih semantičkih polja, podrazumijeva izuzetan ljudski intelektualni napor, a taj napor uvijek biva izazovom za stručnjake u određenoj oblasti.

Pojmovnik prof. dr. Fehima Nametka, uvjetno govoreći, predstavlja i neku vrstu stručnog konceptualnog leksikografskog djela, budući da pokušava konceptualno približiti svijet divanske i tesavufske književnosti svakom čitatelju, ali također i stručnoj javnosti, pa i svakom istraživaču divanske i tesavufske književnosti ponaosob. Čak i kraći povijesni, kulturološki, civilizacijski, hermeneutički i književni *ekskursi* unutar cjelovita teksta *Pojmovnika* nastaju uglavnom kao rezultat opće autorske erudicije te pomažu čitatelju i time što *podcrtavaju* osnovnu ideju svake pojedinačne natuknice.

Da li je natuknice u *Pojmovniku* moguće promatrati kao zasebne mikroeseje, crtice i priče o divanskoj književnosti, kako su tome skloni današnji čitatelji? Po našem mišljenju, i to je moguće, makar onoliko koliko to dopušta sama koncepcija pojmovnika i onoliko koliko je moguće računati na budnu čitalačku pažnju i pretpostavljena ponovna iščitavanja istih tekstova u svjetlu novih spoznaja koje se nude na vrlo jednostavan način u knjizi. U većini objašnjenja datih pojmova nalazimo zanimljive autorove filološko-kulturološke natuknice o arbitrarnosti istih,

citata iz divana i mesneviya (često i iz poezije bosanskih divanskih pjesnika), učitavanja pojmova iz nanosa tzv. mitološkog književnog semantičkog polja, eshatološke opservacije i povijesne zanimljivosti. Natuknice se, kao u enciklopediji, redaju abecednim redoslijedom, različite su veličine, a posebno ih naglašava vještina njihovog odmjerenog ugrađivanja u ukupnu strukturu knjige. Pojmovnik za stručnjake kao da predstavlja svojevrsni put kroz vrijeme i prostor raznolike divanske književne tradicije, zalazeći u vrlo apstraktne i semantički teško prozirne tesavufske misli. Za našu analizu stručne i poetske strategije u ustrojstvu mreže asocijacija pojmova i izboru određene vrste riječi u *Pojmovniku* koje treba posebno objasniti, potrebno je, prije svega, imati na umu da su definicije rezultat dugogodišnjeg autorovog istraživanja divanske poezije. Značenja su vrlo postojana, a arbitrarnost je ograničena tek na koncepcijski slijed i raspored pojmova. Značenja su definirana poprilično precizno i bez osobitih nedoumica, čak i neka značenja vrlo teško razumljivih tesavufskih termina. Na taj način, autorova svojevrsna enciklopedijska *ogledanja* zapravo su jasan pokazatelj njegove erudicije i sposobnosti lucidnog oblikovanja dosadašnjih vlastitih istraživanja u tekst *Pojmovnika*, ogledalo u kojem se zrcali njegova nedvojbena snaga mišljenja i promišljanja divanskog poetskog diskursa u najširem smislu.

U velikim rukopisnim zbirkama u Bosni i u svijetu čuvaju se neizmjerne važne zbirke rukopisa, knjiga i kodeksa divanske i tesavufske poezije.

Ti rukopisi su kao školjke, a pjesme kao biseri. Oni koji duboko rone, tragači za biserjem, susreću se sa brojnim preprekama na tom putu, i oni najbolje poznaju tajna mjesta gdje se školjke i biseri skrivaju. Brojni istraživači kulturne povijesti osmanske Bosne također tragaju za različitim biserjem. Divani pjesama prave su školjke u kojima se kriju prekrasni biseri, a pravu vrijednost tih bisera poznaju oni koji ih stalno promatraju i proučavaju.

Adnan Kadrić

HISTORIJA OSMANSKE DRŽAVE I CIVILIZACIJE II. Priredio Ekmeleddin İhsanoğlu. Preveli: Kerima Filan, Amina Šiljak-Jesenković, Fehim Nametak, Salmir Kaplan. Orijentalni institut u Sarajevu, Posebna izdanja XXIX i IRCICA, Serija Osmanska država i civilizacija X, Sarajevo 2008., XXIV + 653 str., sa ilustracijama, fotografijama i kartama.

Nakon uspješno okončanog i objavljenog prijevoda na bosanski jezik prvog toma djela *Historija Osmanske države i civilizacije*, Centar za istraživanje islamske historije, umjetnosti i kulture iz Istanbula (poznat pod skraćenim nazivom IRCICA) ponudio je Orijentalnom institutu u Sarajevu da se prevede i drugi tom ovog djela koji bi se također objavio kao zajedničko izdanje ove dvije institucije. Tako je danas, nakon izuzetno obimnog prvog toma, sa čijim smo se sadržajem već imali prilike upoznati, naučnoj i široj javnosti na uvid ponuđen i izbor tekstova koji čine

drugi tom prijevoda ovog djela na bosanski jezik, ponovo kao zajedničko izdanje Orijentalnog instituta u Sarajevu i IRCICA-e iz Istanbula, o čemu se govori u *Predgovoru* Behije Zlatar (str. XXI), direktorice Orijentalnog instituta i Halita Erena, generalnog direktora IRCICA-e (str. XXII-XXIII). I u ovom tomu angažirani su prevodioci sa Odsjeka za orijentalnu filologiju Filozofskog fakulteta u Sarajevu i iz Orijentalnog instituta u Sarajevu, budući da je iskustvo iz dosadašnje saradnje pokazalo vrijedne rezultate ostvarene na ovom polju.

Izbor tekstova iz originala na turskom jeziku koji je odabran za drugi tom ovog djela posvećen je raznovrsnim segmentima u historiji Osmanske države i civilizacije i obuhvata četiri obimne cjeline.

Mübahat S. Kütükoğlu je autoricca prve cjeline pod naslovom *Ekonomski život u Osmanskoj državi* (str. 5-143), podijeljene na pet poglavlja: "Financije kod Osmanlija", "Rudnici zlata i srebra, monetarna politika i politika cijena", "Trgovina", "Saobraćaj i poštanske usluge", te "Privreda". Svih pet poglavlja na bosanski jezik je prevela Kerima Filan.

Ako se na prvi pogled učini da su ova poglavlja na neki način izvan djelokruga zanimanja čitatelja sa našeg podneblja, moramo reći kako su njihovi pojedini dijelovi direktno vezani za razumijevanje ekonomske historije i Bosne i Hercegovine. Tako, se, naprimjer, kroz predstavljanje finansijskog poslovanja u Osmanskom carstvu, funkcioniranja poreskog sistema i pojedinih vrsta poreza koji su u okviru ovog sistema primjenjivani

i na našim prostorima, razjašnjavaju brojna pitanja iz naše historije. Spomenut ćemo samo tipove poreza kao što su ušur, harač ili džizja – oni su kao termini poznati i u najširim krugovima, te napomenuti da su obrađeni porezi koji su se ubirali u novcu i u naturi, te kako su u okviru razrađenog timarskog sistema određeni porezi ustvari predstavljali plaće za pripadnike vojne klase koji su služili državi. I brojna druga objašnjenja poreskog sistema Osmanske države koji se primjenjivao i kod nas daju se u ovom poglavlju.

Teme koje se odnose na monetarnu politiku i obuhvataju rudnike zlata i srebra, vrste osmanskog novca, kovnice i banke, politiku određivanja cijena i njihove kontrole, pružaju nam u kratkim crtama opći pogled na ova pitanja i na neki način uvode čitatelje u dalju razradu teme o trgovini – unutrašnjoj i vanjskoj – kao i načinima trgovanja, trgovačkim povlasticama, ali i zabranama ili ograničenjima, te pitanjima carina u okviru trgovine. Poznato je da je povoljan geografski položaj omogućavao Osmanskoj državi da razvija veze sa trgovačkim centrima i Istoka i Zapada, a u vezi s tim se onda razvijao i saobraćaj – kopneni i pomorski, u čemu je svoj interes nalazio i strani kapital, tako da su se i trgovina i saobraćaj odvijali kvalitetnije, lakše i sigurnije. Za te potrebe su se razvile i komunikacije kroz organizaciju osmanskih i stranih pošta i telegrafске mreže.

Poglavlje “Privreda” obuhvata obradu cehovskih organizacija i principa njihovog djelovanja, sistem *gedika* kao uslova za otvaranje dućana i

bavljenje određenim zanatom i sistem samokontrole kao mjere zaštite interesa zanata i zanatlija. Osmanskoj državi, koja je vodila brojne ratove, bili su potrebni brodovi, a za njihovu izradu i kasnije održavanje gradila su se brodogradilišta. Pored toga, radi proizvodnje oružja i vojne opreme podizane su radionice za izradu topova, proizvodnju baruta i ostale potrebe. Kada je riječ o maloj privredi, u knjizi se apostrofira proizvodnja tkanina kao razvijena djelatnost u gotovo svim krajevima države, te predstavljaju pojedini zanati kao što su bojadisari, kožari, sarači, simkeši (zanatlije koji su izrađivali zlatne i srebrene niti) i otvaranje preduzeća vezanih za ove zanate. Kako se Osmanska država vremenom sve više oslanjala ne samo na pomoć stranog kapitala nego i na strane stručnjake, prije svega evropske, to je dovodilo i do davanja tvornica, željeznica, luka i dokova na dugogodišnje korištenje, a time i njihovo stavljanje pod kontrolu evropskih država i gubitak ekonomske neovisnosti. Nastojanja da se kroz otvaranje zanatskih škola osposobi mladi domaći kadar koji će zamijeniti strane stručnjake nisu urodila plodom, prvenstveno iz finansijskih razloga, a isto to se događalo i sa namjerama oživljavanja male privrede kroz udruživanje kapitala i formiranje zajedničkih preduzeća.

Ako su pojedini aspekti ekonomskog života u Osmanskoj državi, izuzev onih koji se odnose na poreznu politiku, na izvjestan način ostali izvan interesa šireg čitateljstva, naravno isključujući one istraživače čiji je domen zanimanja upravo, naprimjer, historijat trgovine, saobraćaja

ili privrede, druga velika cjelina pod naslovom *Jezik i književnost* (str. 145-294) ima mnogo više dodirnih tačaka koje ulaze u okvir filoloških istraživanja i interesovanja u Bosni i Hercegovini. Ovu cjelinu čine četiri poglavlja: "Osmanski turski jezik (autor Nuri Yüce, prijevod Kerima Filan), "Turska književnost u Anadoliji" (autor Günay Kut), "Turska književnost perioda evropeizacije (autor Orhan Okay) i "Književnost muslimanskih naroda u periodu Osmanskog carstva (autor Nimetullah Hafiz). Sva tri poglavlja koja se odnose na književnost preveo je Fehim Nametak.

U poglavlju o osmanskome turskom jeziku, pored općih podataka o nazivu, razdobljima njegovog razvoja, te vrstama i podjelama tekstova prema složenosti jezika, onaj dio koji je nama posebno zanimljiv odnosi se na utjecaje osmanskog turskog na druge jezike, a među njima i na leksiku bosanskog jezika. Svima nam je poznato kako je izuzetno veliki broj turcizama i danas prisutan ne samo u bosanskom nego i u drugim jezicima naroda jugoistočne Evrope, posebno Balkana. Brojne riječi koje su arapskog ili perzijskog porijekla, u naš jezik su također ušle preko osmanskog i smatraju se turcizmima, a ne arabizmima ili parsizmima.

Poglavlje pod naslovom "Turska književnost u Anadoliji" daje pregled razvoja turskog kao književnog jezika, te ukazuje na izvore divanske književnosti, vrste ove književnosti koje su nastajale u periodu od 13. do 19. stoljeća, kao i periodizaciju turske književnosti koja se može podijeliti na pet glavnih perioda od na-

stanka osmanske države do Tanzimata. U svakom od ovih perioda predstavljeni su autori najpoznatijih divana, kao i najznačajnija djela iz poezije i proze, zatim mesnevije, tezkire, putopisi itd.

Vrijeme evropeizacije, koje u turskoj političkoj historiji počinje sa Tanzimatom i ogleda se prvo u upravi, pravu i obrazovanju, uskoro se prenosi i na književnost, o čemu govori poglavlje "Turska književnost perioda evropeizacije". Tanzimatska književnost, kao prva stepenica evropeizacije turske književnosti, u poeziju uvodi nove forme i sadržaje sa Zapada, a pjesnici se okupljaju u grupe, odnosno pokrete, među kojima su *Servet-i Fünûn*, zatim *Fecr-i Âtî* i *Millî Edibiyat*, ali i neki drugi koji djeluju kroz rasprave o književnosti u časopisima tog vremena. Pored novih formi u poeziji, i u prozi se javljaju i razvijaju književne vrste poput priče – romana, drame, poezije u prozi, ali i radova iz književne teorije i kritike kao karakterističnih žanrova zapadne provenijencije. Sve ove forme, kako u poeziji tako i u prozi, karakteriziraju djela najpoznatijih autora tog perioda, čija su imena i stvaralaštvo obrađeni u ovom poglavlju.

Ranije je spomenuto kako je osmanski jezik imao utjecaja na druge jezike, a među njima i na bosanski. U poglavlju pod naslovom "Književnost muslimanskih naroda u Evropi u periodu vladavine Osmanskog carstva" predstavljeni su primjeri narodne književnosti, ali i književno stvaralaštvo na orijentalnim jezicima, prije svega na osmanskome. Najizrazitiji primjer takvog stvaralaštva

može se vidjeti po velikom broju bošnjačkih autora koji su u jednom dugom historijskom periodu pisali najviše na osmanskome turskom jeziku, iako se ne može zanemariti ni stvaralaštvo Bošnjaka na arapskom i perzijskom jeziku, koji su također dosta bili zastupljeni u Bosni osmanskog perioda. Ovome treba dodati i alhamijado književnost, karakterističnu za stvaralaštvo onih naroda balkanskih zemalja pod vlašću Osmanlija koji su primili islam i koji su pisali na maternjem jeziku arapskim pismom. Nas svakako najviše interesira alhamijado stvaralaštvo u Bosni koje se razvijalo paralelno sa stvaralaštvom na osmanskome turskom, arapskom i perzijskom, a koje je bilo popularno među širokim narodnim masama koje su poznavale arapsko pismo, ali ne i osmanski jezik i njegove zakonitosti, posebno u poetskim formama. Svi ovi vidovi stvaralaštva predstavljeni su u navedenom poglavlju, uz navođenje djela brojnih autora koji su na tom polju ostavili vrijedne primjere pisanog naslijeđa u svojim književnostima.

Pod zajedničkim naslovom *Osmanska misao* (str. 295-384) obrađena su dva poglavlja: "Osmanska misao (XIV–XVII stoljeće)" iz pera Ahmeta Yaşara Ocaka i "Ogled o intelektualnom životu u periodu evropeizacije" autora Orhana Okaya, oba u prijevodu Amine Šiljak-Jesenković. Prvo poglavlje obuhvata osnove, pitanja i probleme vezane za političku, filozofsku, vjersku i sufijsku misao u Osmanlija i njihovo razmatranje sa različitih aspekata. Posebno su obrađene vladajuće škole u osmanskoj vjerskoj misli (škole Fahreddina Ra-

zija i Ibn Tejmijje) i njihovi predstavnici. Kad je riječ o osnovnim školama osmanske tesavufske misli bazirane na učenju o Jedinstvu Bitka, zanimljiv je stav autora ovog poglavlja u kojem on navodi kako je ova misao "bazirana na učenju o Jedinstvu Bitka, (koja je) katkada znala otići i u ekstremna tumačenja, u izvjesnom smislu predstavljala jedan vid mističkoga islama paralelan osmanskome poimanju islama, tako da su se ove dvije interpretacije povremeno sukobljavale u osmanskoj historiji." (str. 346)

"Ogled o intelektualnom životu u periodu evropeizacije" vraća čitatelja ponovo na pitanje evropskih utjecaja i upoznavanje Osmanlija sa zapadnom civilizacijom. Pored trgovine o kojoj je već bilo riječi, ti utjecaji se počinju manifestirati i u kulturnim vezama i buđenju interesa za Zapad među osmanskim intelektualcima, dok početkom 20. stoljeća svi tokovi u književnosti, kulturi, civilizaciji, umjetnosti i načinu života uopće svoju genezu i svoje mjesto utvrđuju prema zapadnim standardima. Na polju književnosti i filozofije je prisutna stagnacija, politički pokreti djeluju iz Evrope, a kao protuteža pan-evropskoj ideologiji gotovo svih publikacija filozofskog sadržaja javlja se panosmanizam kao ideja očuvanja pripadnika različitih etničkih skupina i vjera koji su bili pod zaštitom Osmanske države. Međutim, uskoro se uvidjelo da strukturu osmanizma više nije moguće održati, pa se javljaju prvi radovi turskog nacionalnog pokreta koji će svoje djelovanje usmjeriti ka sekularizmu kao jednom od temeljnih principa režima nakon pro-

glašenja Republike, ali to više nije bila Osmanska država.

Pod zajedničkim naslovom *Umjetnost i arhitektura* (str. 385-506) u knjizi su predstavljena četiri poglavlja. Prvo poglavlje, autorice Esin Atil, a u prijevodu Salmira Kaplana, također nosi naslov "Umjetnost i arhitektura" i posvećeno je upoznavanju sa umjetnošću Osmanlija koji su baštinili kulturne tradicije poznatih ranijih carstava. Kasnija razrada ove teme veže se za hronološko predstavljanje razvoja umjetnosti i arhitekture kroz vrijeme od 14. do 20. stoljeća.

Slijedeća dva poglavlja, "Umjetnost kaligrafije kod Osmanlija", čiji je autor M. Uğur Derman i "Umjetnost ukrašavanja rukopisa (*tezhip*) kod Osmanlija, koje potpisuje Çiçek Derman, oba u prijevodu Amine Šiljak-Jesenković, posvećena su umjetničkim izražavanjima karakterističnim za islamske zemlje i dinastije, pa tako i za Osmanlije. U ovim granama umjetnosti oni su uspjeli dostići visoku razinu estetike i svijetu umjetnosti ponuditi neka od najistaknutijih imena među majstorima kaligrafije i ukrašavanja rukopisa. Ono što je zanimljivo sa stajališta evropskih utjecaja koji su se ogledali u ranije spomenutim temama, ovu umjetnost takvi utjecaji nisu mogli doticati, a njene vrijednosti možemo vidjeti kroz ilustracije koje nalazimo u ovoj knjizi i koje nam samo djelimično mogu dočarati brojne i raznovrsne primjere kaligrafske umjetnosti i umjetnosti ukrašavanja knjige u kojima su Osmanlije dosegli najviše umjetničke domete.

Četvrto poglavlje u dijelu posvećenom umjetnosti je "Osmanska mu-

zika" autora Cinuçena Tanrıkorura, također u prijevodu Amine Šiljak-Jesenković. Ova grana umjetnosti, stvarana od strane osmanskih dvorskih i narodnih muzičara u svim žanrovima, našla je primjenu na raznim poljima – kako u vojsci, tako u tekiji ili na koncertima ili zabavama. Pri tome je za čitatelje zanimljiva muzika mehtera koja se može čuti i danas, a naročito tekijaska muzika, posebno mevlevijska, koja je osmansku tekijasku muziku dovela do vrhunca. Osmanski sultani su poznati kao ljubitelji muzike (npr. Murad II, Bajezid II, Javuz Selim i dr.) a neki se javljaju čak i kao kompozitori (kao Murad IV). Utjecaje osmanske muzike nalazimo i u zemljama kršćanskog i u zemljama islamskog kulturnog kruga (poznate opere na Zapadu inspirirane osmanskom muzikom, marševi itd.), a za zemlje zapadne Evrope ova muzika i danas predstavlja jedan egzotični svijet romantike koji oni otkrivaju kroz sačinjene notne zapise. Dio koji se odnosi na predstavljanje formi i instrumenata u osmanskoj muzici, te popis osnovnih djela i časopisa koji se njom bave, namijenjen je stručnjacima u ovoj oblasti.

I ako kažemo da su na kraju ove knjige, kao i u prvoj, doneseni Hronologija događaja kroz historiju Osmanske države (str. 509-534) i Hronologija značajnih događaja u historiji osmanske civilizacije (str. 535-553), te tematski raspodijeljena Bibliografija (str. 557-609) i Indeks imena i geografskih pojmova (str. 615-653), rekli smo sve što se vizuelnim pregledom može reći o ovom prevodilačkom poduhvatu koji su nam svojim radom prezentirali Kerima

Filan, Amina Šiljak-Jesenković, Fehim Nametak i Salmir Kaplan. Što se tiče sadržaja, ovim prijevodom je on postao dostupan kako naučnim krugovima koje zanimaju oblasti obuhvaćene ovom knjigom, tako i širokom krugu čitatelja kojima se nude brojne i raznovrsne informacije na bosanskom jeziku.

Lejla Gazić

Ġamāl al-Dīn Sayyid Muḥammad, AL-BAŠĀNIQA: AL-TĀRĪH WA AL-TAQĀFA, AL-MAĠLIS AL-'A'LĀ LI AL-TAQĀFA, al-Qāhira 2007, 216 str.

Rat koji je početkom 90-ih godina prošlog stoljeća bjesnio na prostorima bivše Jugoslavije izazvao je širom svijeta nagli porast interesa za ovaj region i njegove stanovnike, a time i svojevrsnu bujicu književne produkcije što za svoju centralnu temu uzima historijske i kulturne specifičnosti Bosne i Hercegovine i njenih naroda. Iznenadni porast književne produkcije o Bosni ne zaobilazi ni arapsko govorno područje, koje kroz historiju za Bosnu i Hercegovinu vezuje mnoštvo kulturnih, ekonomskih i političkih spona. Upravo je ovakva "bujica" knjiga i studija o Bosni, koja čitateljstvu u arapskom svijetu uz korisne informacije donosi i niz netačnosti, iskrivljavanja historijskih činjenica, te tumačenja događaja bez naučne objektivnosti i nepristranosti, i djelovala kao snažan poticaj i inspiracija Ġamāl al-Dīnu Sayyidu Muḥammadu da se odluči na pisanje knjige o Bosni i Bošnjacima.

U djelu *Al-Bašāniqa: al-tārīh wa al-taqāfa* (Bošnjaci: historija i kultura), ovaj književni teoretičar i prevodilac, autor niza studija o književnosti naroda bivše Jugoslavije, pokušava arapskom čitatelju približiti odrednicu pojma "Bošnjaci" i prikazati njenu evoluciju kroz historiju, istaći osobnosti historijskog razvoja i kulture Bošnjaka, te snažno ustvrditi postojanje njihovog nacionalnog identiteta. Uz *Predgovor* (7-12), *Odabranu literaturu* (209-211) i *Sadržaj* (214-215), knjiga sadrži šest poglavlja: *Al-Bašāniqa: 'Ahl al-Būsna wa al-Harsak* (Bošnjaci: Stanovnici Bosne i Hercegovine, 15-35), *Tārīh al-Bašāniqa* (Historija Bošnjaka, 39-82), *Al-Būsna wa al-Harsak* (Bosna i Hercegovina, 85-110), *Mudun al-Bašāniqa* (Bosanski gradovi, 113-159), *Al-'Ibdā'āt al-'adabiyya* (Književno stvaralaštvo, 163-181) i *Min 'ādāt wa taqālīd al-Bašāniqa* (Bošnjački običaji i tradicija, 185-208).

U poglavlju *Al-Bašāniqa: 'Ahl al-Būsna wa al-Harsak* (Bošnjaci: Stanovnici Bosne i Hercegovine), autor pod nekoliko podnaslova, promatrajući veze Bošnjaka sa Južnim Slavenima i Turcima Osmanlijama, te njihov položaj za vrijeme austro-ugarske okupacije i u modernom dobu, postulira historijske korijene Bošnjaka i evoluciju pojma bošnjačkog identiteta u različitim periodima u historiji Bosne i Hercegovine.

Poglavlje pod naslovom *Tārīh al-Bašāniqa* (Historija Bošnjaka) predstavlja, kako to u *Predgovoru* ističe i sam autor (9), svojevrsan pregled historije Bosne i Hercegovine od srednjovjekovne bosanske države i perioda osmanske i austrougarske uprave,

preko Prvog svjetskog rata i sudbine Bošnjaka i Bosne i Hercegovine u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, do Drugog svjetskog rata i njihovog položaja u SFRJ. Osnovna namjera autora u ovom kratkom putovanju kroz historiju Bosne i Bošnjaka nije samo približiti njen tok i najvažnije značajke arapskom čitatelju nego se i suprotstaviti uvriježenom poimanju kontinuiteta kao mjere postojanja nacije i države i ispraviti nepravdu čijom su žrtvom u dosadašnjim izvorima često bili i Bosna i Hercegovina i njeni narodi.

Treće poglavlje, nazvano jednostavno *Al-Būsna wa al-Harsak* (Bosna i Hercegovina), donosi čitateljima niz osnovnih informacija o državi Bosni i Hercegovini, kako u njenim današnjim granicama, tako i kroz historiju. Nakon uvodnog osvrta na porijeklo riječi "Bosna" i "Hercegovina", autor se okreće razmatranju geografskog položaja i površine Bosne i Hercegovine, te promjena broja njenih stanovnika kroz historiju, nudeći i tumačenje razloga takvih promjena. Uz osnovne podatke o državi, pažnju autora zaokuplja i bosanski jezik, čijoj kratkoj historiji i karakteristikama posvećuje jedan dio ovog poglavlja, ali i politička situacija sagledana kroz djelovanje političkih partija u Bosni i Hercegovini, te ličnost njenog prvog predsjednika.

Na stranicama uvodnog dijela poglavlja *Mudun al-Bašāniqa* (Bosanski gradovi), autor stavlja naglasak na doba osmanske vladavine i utjecaj Osmanlija na podizanje, razvoj i organizaciju gradova u Bosni i Hercegovini. Poslije uvodnog dijela,

pred očima čitatelja smjenjuju se priče o bosanskim gradovima: Sarajevu, Banjoj Luci, Mostaru, Višegradu, Tuzli, Zenici, Travniku, Srebrenici i Foči. Osim pripovijesti o rađanju, stasanju i životu svakog od gradova, ovo poglavlje, riječima autora, predstavlja i "svojevrni registar mnogobrojnih spomenika islamske kulture koji su nestali s lica Bosne i Hercegovine u brutalnoj agresiji što je imala za cilj svjesno uništavanje historije i kulture" (10, 18).

Peto poglavlje uvodi čitatelja u svijet književnog stvaralaštva u Bosni i Hercegovini. Pristup za koji se autor u njemu opredijelio jeste sagledavanje razvoja književnosti i njenih karakteristika kroz jednostavnu periodizaciju što počinje periodom osmanske uprave sa narodnom, književnošću na orijentalnim jezicima i alhamijado književnošću, da bi preko perioda austrougarske uprave stigla do moderne književnosti. Motivacija autora i ovdje je ne samo upoznavanje arapskog čitateljstva sa razvojem i osobenostima književnog stvaralaštva u Bosni i Hercegovini nego i ispravljanje nepravde učinjene zapostavljanjem i zanemarivanjem ovog stvaralaštva na koje se često moglo naići u arapskom svijetu (10).

U poglavlju *Min 'ādāt wa taqālīd al-Bašāniqa* (Bošnjački običaji i tradicija), kratkim putovanjem kroz običaje Bošnjaka vezane za rađanje djeteta, obrezivanje, učenje hatme, ramazan, izgradnju i useljenje u kuću, izgradnju i otvaranje džamije, sklapanje braka, hadž i obilježavanje Bajrama, autor ujedno baca svjetlo na relativne sličnosti običaja Bošnjaka sa običajima susjednih naroda, s jed-

ne strane, i autentičnim islamskim običajima, s druge.

Knjiga *Al-Bašāniqa: al-tārīh wa al-taqāfa* (Bošnjaci: historija i kultura) arapskom će čitatelju poslužiti kao sažet, ali u isto vrijeme bogat izvor osnovnih informacija o historijskom razvoju i osobenostima kulture Bošnjaka i Bosne i Hercegovine. Poslije prijevoda djela arapske književnosti na jezike naroda bivše Jugoslavije i prijevoda djela iz književnosti naroda bivše Jugoslavije na arapski jezik, ona predstavlja još jedan odvažan i hvale vrijedan korak autora, dr. Ćamāl al-Dīna Sayyida Muḥammada, osvjedočenog prijatelja Bosne i Hercegovine, u približavanju dvaju svjetova i kultura i izgradnji razumijevanja i dijaloga na mjestu šutnje i neznanja na pozornici modernog svijeta.

Elma Dizdar

Enes Karić, IBN HALDUN: UVOD U ČITANJE AL-MUQADDIME, El-Kalem, Sarajevo 2008., 177 str.

U bogatoj višestoljetnoj historiji, islamska kultura i civilizacija iznjedrila je brojna i značajna filozofska, književna, kulturna i naučna djela, čiji autori i danas imaju posebno mjesto u svjetskoj literaturi. Svaki prosječno obrazovan čitalac, i s minimalnim interesom za historiju historiografije, filozofiju historije ili, pak, sociologiju, morao je čuti za Ibn Ḥaldūna, odnosno za *Al-Muqaddimu* koja je postala sinonim njegovu imenu. Ipak, sve do ove godine domaća javnost nije imala prilike čitati cjelo-

kupnu sadržinu tog njegova djela na našem jeziku. Više od šest stotina godina proteklo je od smrti Ibn Ḥaldūna i povodom ove važne godišnjice pred ovdašnjom naučnom i kulturnom javnošću pojavile su se dvije značajne knjige, koje su u najneposrednijoj vezi s ovim autorom. Uz izdanje Ibn Haldunove *Muqaddime* u prijevodu na bosanski jezik dr. Teufika Muftića i redakciji dr. Amira Ljubovića koje je objavila izdavačka kuća El-Kalem 2007. godine, u istoj izdavačkoj kući je godinu dana kasnije objavljena knjiga dr. Enesa Karića pod naslovom *Ibn Haldun: Uvod u čitanje Al-Muqaddime*. Potrebno je spomenuti da je ova knjiga, ustvari, neznatno izmijenjeni tekst "Pogovora" koji je ovaj autor napisao za prijevod Ibn Haldunove *Muqaddime* na bosanski jezik.

Ibn Ḥaldūn je nesvakidašnja ličnost – filozof historije; teoretičar društva i države (sociolog), ali i vršitelj državnih i vjerskih funkcija i aktivni učesnik u kreiranju politike i vođenju države; teoretičar i praktičar; vispreni i promišljeni diplomata, a katkad i nepromišljeni avanturist. Vršio je kadijsku dužnost, ali i raspravljao o suptilnim filozofskim i tesavufskim temama. Iako je živio, drugovao, poslovao i diplomatski sarađivao s raznim lokalnim, ali i svjetskim vladarima, ukopan je među sufijama koji su za života težili skromnosti i anonimnosti na ovom prolaznome svijetu. Ova knjiga će, kako i sam naslov govori, uvesti čitaoca u osnove *Al-Muqaddime*, a tekst se može podijeliti na dva osnovna dijela: prvi, koji obuhvata biografske podatke o Ibn Ḥaldūnu, i drugi koji

se bavi *Al-Muqaddimom* i pratećim problemima (kritička izdanja, prijevodi, tumačenja, terminologija).

U prvom dijelu autor donosi podatke o porodičnom miljeu Ibn Ḥaldūna (7-12), zatim o Ibn Ḥaldūnovom školovanju koje je počeo kod oca, a nastavio na čuvenom Univerzitetu Al-Zaytūniyya u Tunisu (13-15). U želji da dodatno produbi svoja saznanja Ibn Ḥaldūn odlazi u Fez, gdje počinje novo poglavlje njegova života. Odjeljak pod naslovom *Ibn Ḥaldūnovo političko angažiranje* (17-32) uopćeno govori o (ne)prilikama u islamskome svijetu (Mongoli na istoku, unutrašnje nesuglasice i neprijateljstva u zemljama S. Afrike i Španije), te o Ibn Ḥaldūnovom političkom angažmanu, koji je počeo u Fezu na dvoru Abū Ishāqa. Period od 1374. ili 1375. do 1379., u kojem živi u dvorcu Ibn Selāma, važan je za njegovu biografiju po tome što je tada i uradio osnovnu verziju *Al-Muqaddime*. Pod naslovom *Povratak u Tunis* (33-35) govori se o Ibn Ḥaldūnovom ponovnom dolasku u Tunis nakon 20 godina kako bi nastavio sa radom na svojim djelima, a *Dolazak u Kairo* (37-39) govori o Ibn Ḥaldūnovom životu i radu u prijestonici Mamlūka Kairu, gdje je bio angažiran kao predavač, učitelj i jedan od vrhovnih sudija. U tom periodu je revidirao svoju *Al-Muqaddimu* te dodao neka poglavlja.

Biografski dio knjige završava se odjeljkom *Susret sa Timūrlankom* (41-47) koji, govori o Ibn Ḥaldūnovom odlasku u Damask, krajem 1400. godine, i njegovom susretu s Timūrlankom koji, oduševljen Ibn Ḥaldūnom, od njega traži da stupi u njego-

vu službu. Međutim, Ibn Ḥaldūn odlazi u Kairo gdje kao kadija iznenada umire 16. marta 1406. godine.

U drugom dijelu pod naslovom *Ibn Ḥaldūnova djela* (49-56), autor navodi deset rasprava i djela koje je napisao Ibn Ḥaldūn. Nekoliko ocjena o djelu Ibn Ḥaldūna Karić je iznio u odjeljku *Svjedočanstva Ibn Ḥaldūnovih znamenitih savremenika* (57-61). Centralno poglavlje knjige je *Al-Muqaddima – glavno Ibn Ḥaldūnovo djelo* (63-77). U njemu autor donosi osvrt na savremenu recepciju *Al-Muqaddime*, pozivajući se na Tarif Khalidija, u kojem definira četiri epistemska područja na planu historijskih izučavanja i to u toku prvih sedam stoljeća islamske kulture i tradicije. Četvrto epistemološko područje koje obuhvata državne, političke i društvene rasprave – *siyāsa*, Tarif Khalidi je rezervirao, prije svih, za Ibn Ḥaldūna i njegovu *Al-Muqaddimu*. Govoreći o otkrivanju i proučavanju *Al-Muqaddime*, autor konstatira da je u Evropi, tokom prethodna tri stoljeća, prevedena u potpunosti ili fragmentarno na francuski, turski, njemački, engleski, talijanski i latinski. S druge strane, Karić navodi da u arapskom svijetu Ibn Ḥaldūnu nije posvećivana velika pažnja sve do pedesetih godina XX stoljeća. U pojedinim arapskim akademskim krugovima urednička i uređivačka politika prema *Al-Muqaddimi* je bila proizvoljna i aljkava. U modernističkom i nacionalističkom mišljenju i ličnost samog Ibn Ḥaldūna je osporavana do te mjere da Ṭāhā Ḥusayn u svojim tekstovima iznosi sumnje u njegovo arapsko porijeklo (str. 73). Razlog za ovakav stav najviše leži u

razumijevanju termina *al-‘arab* koji je u Ibn Ḥaldūnovu vrijeme imao drugačije značenje u odnosu na savremena poimanja. Odjeljak *Problemi modernizirajućih čitanja i razumijevanja Ibn Ḥaldūna i Al-Muqaddime* (79-85) stavlja u fokus autorove osvrtne na različitu recepciju i razumijevanje Ibn Ḥaldūnovih termina ne samo u Evropi tokom XIX i XX stoljeća, nego i u moderniziranim arapskim akademskim krugovima.

U nastavku, autor prelazi na neposredan govor o djelu, obraćajući pažnju na samu strukturu *Al-Muqaddime* (87-95) i konstatirajući da je *Al-Muqaddima* tematski i sadržinski veoma obimna, ali da se, zahvaljujući Ibn Ḥaldūnovoj upućenosti u datu problematiku, doima kao sistematična i pregledna knjiga. Autor naglašava i činjenicu da je *Al-Muqaddima* pisana specijaliziranim jezikom visokog klasičnog historičarskog i filozofskog stila, te da je na mnogim mjestima teška za shvatanje, kao i za čitanje. Jedan odjeljak posvećen je historiji i njoj metodologiji u Ibn Ḥaldūnovom djelu (97-103). Prelazeći na govor o unutrašnjoj dinamici *Al-Muqaddime* (105-118), autor konstatira da Ibn Ḥaldūn ide sasvim novim pravcem koji ne polazi od načela morala niti filozofski utemeljenih ideala, koji bi trebalo da budu smjernica i vodilja u odgoju čovjeka, a u krajnjoj konsekvenci i društva kao najšireg pojma organiziranja ljudske zajednice. Njega interesiraju pretpostavke nastanka društva, faktori razvoja, te uzroci koji dovode do njegova propadanja.

U fokus autorove pažnje potom dolaze termini *‘asabiyya* (119-127) i

‘umrān (129-137) koje izdvaja kao ključne u Ibn Ḥaldūnovoj filozofskoj recepciji društva. On ukazuje na činjenicu da su se u savremenoj literaturi različito prevodili, te iscrpno analizira Ibn Ḥaldūnovo tumačenje ovih termina, način njihova nastajanja i formiranja, faze kroz koje prolaze i njihov međudnos. Na kraju je predstavljena Ibn Ḥaldūnova klasifikacija nauka kao posljednji, šesti odjeljak u *Al-Muqaddimi*.

U tekstu pod naslovom *Umjesto zaključka*, autor razrađuje ideju o “tri aksioma” na kojima počiva Ibn Ḥaldūnova filozofska elaboracija historije i koji su u *Al-Muqaddimi* teorijski razrađeni i potkrijepljeni primjerima. Na kraju su sažeci na engleskom i arapskom jeziku, te registar imena i izbor iz bibliografije.

Knjiga *Ibn Haldun: Uvod u čitanje Al-Muqaddime* predstavlja novi, kvalitetan iskorak u naučnom smislu, s ciljem potpunijeg sagledavanja sadržinske problematike *Al-Muqaddime*, kao i njene recepcije kroz različite vremenske epohe i na različitim meridijanima svijeta.

Prof. Karić je ovdašnjoj naučnoj, stručnoj ali i široj javnosti još jednom upriličio jednu temeljitu, ali preglednu studiju, napisanu njemu prepoznatljivim stilom koji zadovoljava najviše akademske standarde. Izbor iz bibliografije najbolje oslikava prethodno navedeno, ali svjedoči i o akribiji samog autora i njegovoj sposobnosti da iz brojnih bibliografskih jedinica izdvoji i formulira ono najvažnije.

Smatramo da je autor ove studije, ovakvim pristupom u predstavljanju ličnosti Ibn Ḥaldūna i njegova

djela, uspio učiniti pristupačnim razučeni sadržaj *Al-Muqaddime*, dajući važne informacije, objašnjenja i smjernice o najvažnijim pitanjima, koja se, eventualno, mogu pojaviti pred budućim istraživačima i širom čitalačkom publikom.

Muamer Hodžić

Abdulah-efendija Bošnjak, TUMAČENJE DRAGULJA POSLANIČKE MUDROSTI: SKIDANJE DUVAKA S NEVJESTA BOŽANSKIH OBJAVA NA UZVIŠENIM STOLICAMA MOZAIČKE MUDROSTI. Preveo s arapskog prof. dr. Rešid Hafizović, Ibn Sina, Sarajevo 2008., 410 str.

Pojavom i djelovanjem Ibn ‘Arabija, tesavvufske teme bivaju razučene, produbljene i znalački iznijan-sirane. Tretirajući različite aspekte Zbilje, odnosno Realnosti i pišući o njima, iza sebe je ostavio veliki broj djela čiji se definitivni broj još sa sigurnošću ne može ustvrditi, pogotovo ako uzmemo u obzir da su nastajala na različitim mjestima islamskog Zapada i Istoka. Brojevi koji se spominju u literaturi različiti su i kreću se od sto pedeset, koliko ih je Brockelmann identificirao, pa sve do više od pet stotina naslova, koliko ih Ğāmī pripisuje Ibn ‘Arabiju. Međutim, ono što je izvan svake sumnje jeste da *Fuṣūṣ al-ḥikam*, osim iznimno obimnog djela *Futūḥāt al-makkiyya*, predstavlja njegovo najznačajnije djelo koje se najviše čitalo i tumačilo i po kome je danas planetarno poznat. *Fuṣūṣ al-ḥikam* je štivo

koje nije ostavilo ravnodušnim muslimanski kulturni milje, a u posljednje vrijeme ni svjetski. Recepcija ovog Ibn ‘Arabijeva djela u muslimanskim intelektualnim i vjerskim krugovima bila je različita, a najčešće dijametralno suprotna. Priličan je broj onih koji su ga osporavali i spočitavali mu sve i svašta, naročito u krugovima “zvaničnih” tumača i čuvara Zakona. S druge strane, među mnogim baštinicima bogate islamske duhovnosti te poštovaocima i ljubiteljima suptilnog iskaza on uživa titulu al-Šayḥ al-Akbar (Doctor Maximus).

Kada se u prvoj polovini XVII stoljeća u osmanskoj državi povela rasprava o pravovjerju Ibn ‘Arabija, Abdulah-efendija Bošnjak je gorljivo ustao u njegovu odbranu. Kao rezultat toga nastao je jedan od najboljih, ako ne i najbolji komentar *Fuṣūṣa*. Zahvaljujući velikom intelektualnom angažmanu i prevodilačkom umijeću prof. dr. Rešida Hafizovića, pred nama se nalazi prvi svezak ovog sjajnog komentara.

U samom uvodu prof. Hafizović donosi kratak pregled tumačenja Ibn ‘Arabijeva *Fuṣūṣa* koje traje više od osam stoljeća i zaključuje da će njegova vrijednost i bogatstvo sadržaja izaći na vidjelo onda kada se istraživači sa Zapada upuste u istraživanje i proučavanje ovog segmenta muslimanske pisane baštine. U nastavku se isto tako osvrće na život Abdulah-efendije Bošnjaka i njegov *Komentar*, koji je bio prvobitno sačinjen na osmanskome jeziku, a kasnije, u proširenoj formi i uz dodatne glose, i na arapskom. Prijevod na bosanski jezik je nastao prema ovoj drugoj, proširenoj verziji rukopisa.

Prije samog komentara Abdulah-efendija je sačinio iscrpan *Uvodnik* u tumačenje *Fuṣūṣa*, koji je podijeljen na dvanaest načela, a svako od njih predstavlja zasebnu tematsku cjelinu koja se odnosi na veoma važna i suštinska pitanja iz oblasti teorije sufijske književnosti. Abdulah-efendija Bošnjak počinje svoj *Uvodnik* obrazlaganjem teze o Ibn ‘Arabiju kao pečatu posebnog “*muhamedanskog walayata*” i o postojanju knjige, koja je kod Allaha i Njegova Poslanika nazvana Knjigom o draguljima poslaničke mudrosti, zasnovana na intuitivnoj spoznaji općeg muhamedanskog walayata koji je njegova nutrina, sadržina, a on je njena niša. Potom prelazi na objašnjavanje uzroka napadanja i poricanja istinitosti *Fuṣūṣa* i njegov odgovor istim. U preostalim jedanaest načela teme njegova tumačenja se odnose na apsolutno tajanstvo i tajanstvo božanskog Onstva, Božijih Imena i Atributa, pritaženih realiteta, te Pet Prisutnosti. Naravno, nezaobilazno je tumačenje pojmova “bitak”, “Savršen Čovjek”, te objašnjavanje “slova i riječi”. Bošnjak rasvjetljava i značenje vjerovjesništva, poslanstva i duhovnog prijateljevanja s Bogom. Deveto načelo se odnosi na tumačenje izvanjskog i unutrašnjeg znanja i njihovu povezanost, dok se u desetom načelu bavi tumačenjem duhovne stanice ljubavi, kao najuzvišenije od svih duhovnih stanica i stanja. Preposljednje načelo je rezervirano za tematiku duhovnih stanja na Putu, duhovnome putniku, duhovnom putovanju te o Savršenom Čovjeku koji je prispio u stanje posebnoga muhamedanskog walayata. Abdulah-efendija Bošnjak

svoj *Uvodnik* u tumačenje *Fuṣūṣa* završava govorom o muhamedanskoj duhovnoj zbilji (al-ḥaqīqa al-muḥammadiyya) kao izrazu sveukupnosti Imena božanske Biti koja se proteže od bespočetnosti do beskrajnosti i njenoga svjetlosnog izlivanja u formama značenja, duhovnim zbiljama i osjetilnim formama posredstvom vjerovjesnika i prijatelja Božijih. Potom prelazi na sam *Komentar Fuṣūṣa*, koji počinje poglavljem *Dragulj božanske mudrosti u ademovskom Logosu* i kojim se ujedno završava prvi svezak koji je pred nama.

Svakako, treba primijetiti da je jasnoći i razumljivosti teksta od presudnog značaja bila domišljata, inventivna i visprena prevodilačka interpretacija uvaženog akademika prof. dr. Rešida Hafizovića, koja ujedno zorno pokazuje visoki stepen razumijevanja Ibn ‘Arabijeva učenja i njegovog filozofskog diskursa. Kako bismo ukazali na težinu i kompleksnost ovog izuzetno uspješnog prevodilačkog poduhvata, potrebno je istaći nekoliko stvari. Mnogi kritičari Ibn ‘Arabija smatraju nepristupačnim za razumijevanje, a jedan od osnovnih razloga je upravo njegov jezik, stil i, posebno, način izlaganja misli. Ibn ‘Arabijev jezik i stil se odlikuju simbolizmom koji, u značenjskom smislu, u sebi sadrži čitav spektar semantičkih nijansi, a ponekad i nova semantička polja. Upravo zbog toga je sam Ibn ‘Arabi sačinio jedan rječnik termina koji se dijelom zasniva na rječniku starijih sufija, ali i na vlastitim tumačenjima koja su nastala kao rezultat njegovog ličnog poimanja onostrane Stvarnosti i Realiteta. Formalna i intelektualna orga-

niziranost Ibn ‘Arabijevih učenja i ideja se ne odlikuje sistematičnošću i logičkim rasporedom i razmještanjem, na šta smo inače navikli. Ta učenja su razasuta po njegovim brojnim djelima. Razlog za to krije se u činjenici da on piše, kako i sam u više navrata jasno izjavljuje, pod neposrednim utjecajem inspiracije koja “pulsira” iz “Vertikale” nepresušne božanske mudrosti.

Značaj ovog prijevoda je višestruk. Prije svega, prijevod *Komentara* predstavlja mogućnost neposrednog uvida čitalačke publike koju zanima tesavvuf, islamska filozofija, kao i filozofija u općem smislu, u opširnije promišljanje i shvatanje Ibn ‘Arabijevog učenja sadržanog u *Fuṣūṣu*, koje izlaže prvorazredan tumač. S druge strane, napokon se upoznajemo s našim sunarodnjakom i to upravo posredstvom djela po kome je on najprepoznatljiviji i po kome je stekao ugled širom osmanske države. Upoznajemo učenjaka čiji su akademski standardi i duhovna kultura uspostavljeni, građeni i oplemenjivani u Istanbulu, Bursi, Egiptu, Siriji, Arabiji i koji su dosegli tako visok nivo da poprimaju dimenziju teško dostižnog. Ovoj konstataciji ide u prilog i činjenica da je Abdulah-efendija Bošnjak svoja djela jednako uspješno pisao o tako kompleksnim i delikatnim temama na sva tri orijentalna jezika koji su u njegovo doba korišteni u osmanskoj državi. Nažalost, Bošnjakov *Komentar* na Ibn ‘Arabijev *Fuṣūṣ al-ḥikam*, kao što to primjećuje i prof. Hafizović, jasno i upečatljivo svjedoči o “ozbiljnosti i pogubnim konsekvencama s kojima se Bošnjaci na Balkanu sučeljuju, a

koje su, između ostalog, rezultat onog povijesnog, kulturnog, duhovnog i političkog diskontinuiteta u kome su se našli od vremena austrougarske vladavine pa sve do početka devedesetih godina prošloga stoljeća.” Ipak, nakon gotovo četiri stoljeća, rukopisni materijal arapske inačice Bošnjakovog *Komentara*, koja je uzgred u pripremi za štampu u dalekom Japanu, napokon uspostavlja vezu s domovinom iz koje potječe njegov autor.

Treba naglasiti da je osnova na kojoj je sačinjen *Fuṣūṣ* učenje o jednom Vrelu sveukupne božanske mudrosti i “njenom razlijevanju, uosobljavanju i uozbiljavanju u različite poslaničke a samim tim i religijske forme.” Imajući u vidu tu činjenicu, značaj ovog djela možemo posmatrati i kao pokušaj ponovnog podsjećanja i afirmiranja učenja o Transcendentnom jedinstvu različitih religijskih formi, ali iz jedne sasvim druge perspektive, pogotovo stoga što živimo u vremenu sveukupne globalizacije odnosa, koja nadilazi granice nacionalnih i vjerskih identiteta i entiteta te dovodi do svakodnevnih interakcija različitih društvenih zajednica i grupa. U tom procesu, nažalost, česti su slučajevi nerazumijevanja i stereotipnih predrasuda koje su stvorile i još stvaraju civilizacijski jaz, što dovodi do nesagledivih i životno pogubnih posljedica. Međusobno razumijevanje, približavanje i dijalog trebalo bi da budu metod građenja bolje budućnosti za generacije koje tek treba da dođu. U kreiranju društvene atmosfere u kojoj je sve to moguće izvesti može poslužiti perspektiva iz koje promišlja Ibn ‘Arabi i koju tako gorljivo i nadahnuto “raz-

viđa” i pojašnjava njegov učenik i sljedbenik Abdulah-efendija Bošnjak.

Nadamo se da će u doglednom vremenskom periodu svjetlo dana ugledati i “preostalih dvadeset šest dragulja” koji su predmetom ovog veoma opsežnog komentara.

Muamer Hodžić

Muhammed Ibn Munevver, TAJNE TEVHIDA U POSTUPCIMA ŠEJHA EBU SEIDA (ASRĀR AL-TOUHĪD FĪ MAQĀMĀT ŠEIX ABĪ SA‘ĪD). Prijevod s perzijskog: Munir Drkić, Kulturni centar Ambasade I. R. Iran u BiH, Sarajevo, 2006., 365 str.

Abū Sa‘īd Fadlullāh Ibn Ahmad Ibn Muhammad Ibn Ibrāhīm, poznatiji kao Abū Sa‘īd Abū al-Xeir, izuzetna je i osebjna ličnost u historiji sufizma u Iranu. Premda nerijetko osporavan, čak i napadan, pa i od onih koji su barem formalno dijelili njegov svjetonazor, šejh Abū Sa‘īd Abū al-Xeir bio je omiljen u narodu kao nijedan drugi sufijski prvak. Na području Azerbejdžana i sjeveroistočne iranske provincije Horasan, pa sve do Turkmenistana, njegovi poštovaoci gradili su “mezare”-spomenike njemu u čast. Uvjerenost u snagu njegove duhovnosti bila je među ljudima toliko snažna da su njegove, ili njemu pripisane sufijske rubaije, stoljećima, poput dova za zdravlje, recitirane, ili na uho šaptane, bolesnicima.

Abū Sa‘īd Abū al-Xeir rođen je 357/967. u Mejheni, u Horasanu, gdje je i umro i sahranjen 440/1048. godine. Podaci o njegovom životu sadr-

žani su kako u nekim primarnim historijskim izvorima, tako i u različitim djelima iz sufizma. U novije vrijeme, značajne studije o njemu napisali su pojedini zapadni orijentalisti, naprimjer R. A. Nicholson (*Studies in Islamic Mysticism*, Cambridge, 1921.), H. Ritter (*Abū Sa‘īd Abū-l-Hayr* in *EP*², VOL. I, P. 146), te posebno F. Meier (*Abu Said Abu L-Hair Wirklichkeit und Legende*, E. G. Brill, Leiden, 1976.).

Premda potiče iz obitelji naklonjene sufizmu, pa je stoga, prateći oca, još od malih nogu prisustvovao obredima zikra i sema’a, te bio podvrgnut prvim ezoterijskim vježbama, Abū Sa‘īd Abū al-Xeir je prilično dugo razdoblje djetinjstva i mladosti proveo izučavajući “službene” islamske znanosti; odrekao ih se tek u 23. godini života, kada je pristupio hanikahu Abū al-Fazl Hasan Soraxsīja, istaknutog sufijskog prvaka u Horasanu tokom IV/X stoljeća. U kasnijim razdobljima svog života, Abū Sa‘īd će mnogo puta posvjedočiti da je sve što zna naučio upravo od svoga učitelja iz vremena mladosti. Kada je, u četrdesetoj godini života, i sam postao šejh, neko vrijeme provodi u gradovima Nišabur i Sorahs, a potom se vraća u rodnu Mejhenu. Vremenom je dosegao veliku slavu i postao omiljen među svojim pristašama koji su poticali iz različitih društvenih staleža: među njima je bilo običnih, neznanih ljudi, ali i vladara i velikih vezira. Susretao se s brojnim znamenitim ličnostima svoga doba i izvršio veliki utjecaj na sufije i gnostike u vremenu nakon njega. Sve do zadnjih dana života, svojim je gnostičkim poduka-

ma, ali i vlastitim primjerom, podučavao ljubavi prema Bogu ali i čovjeku, budio radost i nadu, te poticao na otpor svakoj vrsti isključivosti i netrpeljivosti. U njegovom su ezoterijskom nauku bili sublimirani svi dosezi sufizma u Iranu, ostvareni tokom prva četiri stoljeća njegova postojanja.

Knjiga *Tajne tevhida u postupcima šejha Ebu Seida*, u prijevodu na bosanski jezik mr. Munira Drkića (višeg asistenta na Katedri za perzijski jezik i književnost Odsjeka za orijentalnu filologiju Filozofskog fakulteta u Sarajevu) predstavlja biografiju šejha Abū Sa'īd Abū al-Xeira. Napisao ju je, početkom VI/XII stoljeća, šejhov potomak Mohammad Ebn Monawwar. Nakon kratkog uvida, slijede tri osnovna dijela knjige (pri čemu su drugi i treći dio podijeljeni na nekoliko poglavlja):

DIO PRVI (str. 18-50)

O stanju našega šejha, neka Allah svetom učini njegovu dragu dušu, na početku

DIO DRUGI (str. 51-323)

O stanju našega šejha, neka Allah svetom učini njegovu dragu dušu, na središnjoj razini

DIO TREĆI (str. 324-365)

O stanju našega šejha, neka Allah svetom učini njegovu dragu dušu, na kraju

No, iako je riječ prevashodno o biografiji jedne znamenite ličnosti, knjiga umnogome prevazilazi biografske okvire; ona je u isto vrijeme i neprocjenjivo vrijedan izvor za izučavanje historije sufizma u Iranu, kao i historije Irana općenito, i to u

jednom od najznačajnijih razdoblja u njegovoj historiji nakon prihvatanja islama. Niti u jednom od oficijelnih historijskih izvora o razdoblju za koje je vezana ova knjiga (tj. V/XI stoljeću) nisu tako precizno i detaljno doneseni podaci o historijskim, društvenim i vjerskim prilikama u Horasanu, običajima i načinu života ljudi u urbanim i ruralnim područjima, prehrambenim navikama, načinu odijevanja, životu vjerskih manjina (jevreja, kršćana i zoroastrovaca) u spomenutom razdoblju, i sl. Knjiga je značajna i u historijsko-geografskom smislu, budući da nudi nazive velikog broja sela i zaselaka u Horasanu i niziji Havarana.

Uz svu historijsku, sociološku i antropološku vrijednost, knjiga *Tajne tevhida u postupcima šejha Ebu Seida*, kako je već rečeno, predstavlja prvorazredan izvor za proučavanje života brojnih sufijskih šejhova, o kojima, izuzimajući ovu knjigu, ne postoji niti jedan drugi izvor. Svi istraživači historije sufizma, kada je riječ o životopisima šejhova iz Horasana, koristili su ovu knjigu kao primarni izvor. I letimičan pogled na, naprimjer, Ğamījevo djelo *Dahovi bliskosti* (Nafahāt al-'Ons), svjedoči da je Ğamī podatke o brojnim sufijskim prvacima preuzeo iz ove knjige doslovno. S druge strane, knjiga *Tajne tevhida...* nezaobilazan je izvor za proučavanje nastanka i razvoja sufizma u Horasanu, tog zasigurno najznačajnijeg dosega iranskog gnosticizma čije se naslijeđe zatiče u poeziji Sanāija, 'Attāra i Rūmija, kao i u proznim djelima imama Mohammad Ğazzālīja i njegovog brata Ahmada, te 'Ein al-Qozāt Hamadānija. U njoj

su sadržani brojni korisni podaci o načinu uspostavljanja *hanikaha* kao osnovne prostorne jedinice u kojoj djeluju pripadnici jedne sufijske zajednice, pravilima ponašanja i načinu života sufija. Priče iz života sufijskih prvaka, kao i njihove brojne značajne izreke, u ovoj su knjizi tačno i pouzdano zabilježene, a ponekad i pojašnjene. U knjizi su, ponekad, data i vrlo korisna objašnjenja o pojedinim sufijskim terminima.

Djelo *Tajne tevhida u postupcima šejha Ebu Seida* iznimno je vrijedno i na jezičko-književnom planu. Dr. Mohammad Rezā Šaftī Kadkanī, jedan od najboljih poznavalaca perzijske sufijske književnosti i priređivač do sada najboljeg kritičkog izdanja perzijskog izvornika ovoga djela, smatra ga jednim od najznačajnijih prozih djela na perzijskom jeziku. U tom smislu, vrijedi istaknuti samo neke njegove odlike:

- iznimno bogata leksika;
- karakteristične sintaksičke strukture;
- neuobičajen pripovjedački postupak;
- navođenje velikog broja starih, manje poznatih pjesama na perzijskom jeziku, pri čemu su autori mnogih od njih nepoznati;
- brojne karakteristike horasanškog dijalekta novoperzijskog *dari* jezika.

Iz svega navedenog jasno je da je prevodilac bio suočen s vrlo zahtjevnim klasičnim tekstom na perzijskom jeziku. No, iako je riječ o njegovom prvom značajnijem prevodilačkom poduhvatu, mr. Munir Drkić je svoj zadatak obavio veoma uspješno. Nje-

gov je prijevod izbrušen, dotjeran i u svakom trenutku semantički potpuno prohodan.

U pravoj najezdi literature čija je vrijednost krajnje upitna, vrlo često birane nekritički i prevedene sa jezikâ-posrednikâ, pojava djela *Tajne tevhida u postupcima šejha Ebu Seida*, prevedenog sa najboljeg kritičkog izdanja njegovog izvornika na perzijskom jeziku, značajan je i vrijedan događaj za ovdašnju naučnu i kulturnu javnost, prije svega za istraživače sufizma i široki krug njegovih poklonika.

Namir Karahalilović

Olga Zirojević, SRBIJA POD TURSKOM VLAŠĆU 1459-1804. Drugo, pregledano i ilustrovano izdanje, Beograd 2007.

Dr. Olga Zirojević, historičar-turkolog, decenijama se bavi historijom srpskog naroda pod osmanskom vlašću od XV do XVIII veka. Iza nje je nekoliko izuzetnih monografija: *Tursko vojno uređenje u Srbiji 1459-1683*, *Carigradski drum od Beograda do Budima u XVI i XVII veku*, *Crkve i manastiri na području Pečke patrijaršije do 1683. godine* i druge, te na desetine naučnih i stručnih članaka objavljivanih kod nas i u svetu. Posle dugogodišnjeg istraživačkog rada na temama iz vojne, crkvene i društvene historije, odlučila je da pristupi pisanju sintetičkog pregleda historije Srbije pod Osmanlijama, za šta kod nas već dugo postoji potreba.

Svoju nameru ostvarila je 1995. godine, kada je izdavačka kuća "Damad"

objavila prvo izdanje njene knjige. Drugo objavljivanje, dvanaest godina kasnije, u izdanju "Etnološke biblioteke", potvrđuje nesmanjeno interesovanje čitalačke publike za ovom vrstom literature. Celovit, vrlo informativan i slikovit, a opet sažet pregled istorije Srbije u rasponu od tri i po veka, osnovni je razlog dobrog prijema knjige u javnosti. Olga Zirojević nas, jednostavnim i lepim jezikom, neopterećenim suvišnim stručnim, osmanističkim terminima, samouvereno vodi kroz vrlo kompleksnu problematiku.

U slučaju političke istorije to su najvažniji događaji: tursko osvajanje Smedereva 1455. i propast Srpske despotovine, tursko-ugarske borbe, pad Beograda 1521., ratovi Osmanškog carstva i Habsburške monarhije vođeni na našim prostorima tokom XVII i XVIII veka, kratak period austrijske uprave, vlast dahija u Beogradskom pašaluku i pripreme za dizanje Prvog srpskog ustanka.

U isto vreme, autorka nas upozna je sa osnovnim odlikama osmanske uprave u Srbiji i sa državnim i društvenim institucijama koje su u sebe inkorporirale deo pravoslavnog domaćeg stanovništva. Takođe vrlo uspešno analizira odnos Srba prema sultanu i osmanskoj vladajućoj eliti, kao i odnos crkve prema jednoj tipično teokratskoj, u ovom slučaju islamskoj državi. Tokom 350 godina, ove relacije varirale su između mirnog suživota i tolerancije do narodnih ustanaka i otvorenog priklanjanja Austrijskoj monarhiji. S tim u vezi je Olga Zirojević zanimljivo i živo obradila poglavlja o hajdučiji, razbojništvu i migracijama, posebno

se osvrnuvši na Veliku seobu Srba i ličnost patrijarha Arsenija III Crnojevića.

Autorka nije zanemarila ni pitanja koja se tiču društvene i ekonomske istorije, kako u vremenima napretka, tako ni u vremenima kriza. Ona nam vešto dočarava, na orijentalnim i zapadnim izvorima rekonstruisane, slike zemlje i ljudi; opisuje gradove, palanke, sela i puteve, narodne običaje, jezik, nošnju, način ishrane, privredu i uopšte život u okvirima patrijarhalnog društva. Dužnu pažnju posvećuje i pojavama kao što su islamizacija i prodor orijentalne kulture.

Na kraju knjige nalazi se rečnik tuđica i manje poznatih reči, odnosno onih osmanističkih termina koji nisu mogli biti izbegnuti u tekstu.

Živopisnom izlaganju odličnu dopunu predstavljaju brojne ilustracije: stare geografske karte, prikazi bitki, vojnih utvrđenja, portreti znamenitih i anonimnih ličnosti, prizori iz svakodnevnog života i dr., koje čitaocce nenametljivo prenose u minula vremena i doprinose realnom sagledavanju prošlosti.

Srđan Katić

Salih Asim, ISTORIJA NA SKOPJE I NEGOVATA OKOLINA. Prevod i komentari dr. Dragi Gorgiev, Muzej na grad Skopje, Skopje 2005., 44+41.

U izdanju Muzeja grada Skopja objavljena je 2005. godine knjiga *Istorija na Skopje i negovata okolina*. Izdanje koje je pred nama predstavlja prijevod knjige koja je na osman-

skom turskom objavljena 1908. godine u skraćenoj i 1932. godine u proširenoj verziji. Prijevod na makedonski jezik uradio je dr. Dragi Gorgiev, dopunio ga komentarima, te novo izdanje podijelio na dva dijela: prijevod na makedonski i faksimile originala na osmanskom turskom jeziku.

Autor započinje knjigu informacijom o geografskom položaju grada Skoplja, klimi i pitkim vodama. Potom slijede odsjeci o poljoprivrednim proizvodima i zemljoradnji, zatim o trgovini, te o bankama i njihovoj djelatnosti.

Slijedeći odsjeci: *Škole i medrese, Medrese, Vjerski objekti i tekije, Tekije* daju sliku o vjerskom i obrazovnom životu u gradu do 1932. godine. Tako saznajemo da su od 18 mekteba u Skoplju ostali samo mekteb Jahja-paša, Tefejuz, te mektebi za djevojke Mehmed Sokolović i Irfan Borizan. Skoplje je 1932. godine imalo 14 osnovnih škola (8 srpskih pravoslavnih, 4 muslimanske, 1 katolička i 1 jevrejska), 2 gimnazije (idadije) – mušku i žensku, po jednu učiteljsku, trgovačku i mašinsku školu, te jedan fakultet, kao i medresu “Kralj Aleksandar” koja je bila u rangu gimnazije. Od 12 medresa, 1932. godine bile su aktivne samo dvije: Emir Ismailova i Medah medresa.

U odsjeku o vjerskim objektima navodi se da je Skoplje imalo 51 džamiju i mesdžid, 7 crkvi (6 pravoslavnih i jednu katoličku) i dvije sinagoge. Po umjetničkoj i arhitektonskoj vrijednosti autor izdvaja Sultan Muratovu, Mustafa-pašinu, Jahja-pašinu i Isa-begovu džamiju. Bilo je 15 tekija koje su pripadale različitim derviškim redovima. Neke su sruše-

ne, neke ruinirane, nekima promijenjena namjena, dok su pojedine ostale u funkciji.

U Skoplju je bio veliki broj registriranih vakufa, ali njihovi prihodi nisu bili dovoljni za podmirivanje plaća imamima i drugim službenicima. Imareti (javne kuhinje) kao najvažniji dio skopskih vakufa su egzistirali zahvaljujući uzimanju desetine iz vakufskih sela. Nakon uvođenja poreza na prihod 1913. godine, seljaci su prestali davati desetinu, što je direktno utjecalo na rad imareta, odnosno na njihovo zatvaranje.

U Skoplju je djelovalo nekoliko prosvjetnih i dobrotvornih društava koja su pomagala stanovništvu. Pored srpskog i jevrejskog, aktivno je djelovalo islamsko dobrotvorno društvo “Šefkat” (Milosrđe).

Nekada je u Skoplju postojalo 36 javnih česama, dok ih je 1932. godine bilo samo 12, a svaka kuća u svom dvorištu imala je vodu za piće.

Kao i drugi gradovi Osmanskog carstva, i Skoplje je imalo hamame, a od njih 12 su do tridesetih godina prošlog stoljeća ostala samo četiri. Najstariji je bio Davud-pašin hamam iz 15. stoljeća.

Za skopsku sahat kulu se navodi kako je 1902. godine njen gornji dio, umjesto dotadašnje konstrukcije od drveta, zamijenjen konstrukcijom od solunske cigle, a donji dio je ostao od kamena. Spominje se da je u gradu postojala i jedna kula u vlasništvu porodice Kuleliler, te da su u selima nedaleko od Skoplja bile još dvije kule.

Među mostovima na rijeci Vardar najznačajniji je kameni most koji je sagradio sultan Murat II, čiji su ta-

rih o izgradnji uništili austrijski vojnici 1688/89. godine, prilikom okupacije Skoplja. U jednom zemljotresu nepoznatog datuma srušena su četiri luka, koji su kasnije napravljeni od drveta, a Salih Asim je, u periodu predsjedavanja Skopskom općinom 1306. (1888/89.) godine, dao da se kompletan drveni dio zamijeni kamenom konstrukcijom, a lukovi oblože ciglom.

U odsjeku *Iščekli zanati* saznajemo da su neki zanati, kao što su sabljari, šatordžije, svilari, bojadžije, luledžije, čibukčije, kamenoresci, nožari i terzije potpuno iščekli iz skopske čaršije.

Pod naslovom *Objekti preostali od turske vlasti* redom su nabrojane zgrade koje su ostale iz perioda osmanske vladavine, kao što su pošte, bolnice, vojni paviljoni itd. Nakon toga su dati opisi hanova, među kojima se ističe Kuršumli han kao najznačajnije djelo sa umjetničko-arhitektonskog aspekta.

Pored znamenitih građevina autor nas je upoznao sa kratkim biografijama poznatih ličnosti iz Skoplja, među kojima su Ašik Čelebi – autor i prevodilac više djela, Muvalidin Valihi – majstor proze i poezije, umro 909. (1503/04.), Ishak Čelebi – pjesnik i učenjak, profesor u nekoliko gradova Osmanskog carstva, Ishak-beg, otac Isa-bega (Ishakovića, osnivača Sarajeva), zaslužan za podizanje mnogih građevina u Skoplju, Taškopru-zade Isamudin Ebulhajr, veliki erudita, profesor u skopskoj medresi Ishakiji, i drugi.

Nakon informacija o značajnim ličnostima slijede odsjeci koji se ponovo dotiču privrede i uređenja grada, pa se spominju vodenice i mlino-

vi, fabrike i radionice, te hoteli, hanovi, kao i tri kina i pozorište.

Zatim se daju podaci o urbanističkom uređenju Skoplja od 1913. godine, izgradnji zgrada od čvrstih materijala, trgova i parkova, osvjetljavanju ulica, te o broju i konfesionalnom sastavu stanovništva i jezicima kojima su govorili.

U knjizi se govori i o teritorijalnoj organizaciji Skopskog kadiluka sa ukupno 137 sela, među kojima su bila 43 čifluka koja su od 1912. godine zauzeli napoličari i kirajdžije, kojima su nakon agrarne reforme i ustupljeni, te je svaki od njih pretvoren u selo, a muslimansko stanovništvo nakon dva i po stoljeća zamijenjeno hrišćanskim.

Da bi upotpunio sliku o Skoplju, autor je u jednom manjem odsjeku nabrojao stare skopske porodice.

U najopširnijem odsjeku u knjizi autor nam daje kratak historijat Skoplja i njegove okoline od vremena Dardanaca, Rimljana, te Bizantinaca. Nakon velike navale Slavena u 7. vijeku, vlast su preuzeli Srbi, čak je jedno vrijeme Skoplje bilo i prijestonica cara Dušana. Jedanaest mjeseci nakon Kosovske bitke, Skoplje je pod vodstvom Paša Jigit Mehmeda palo pod vlast Osmanlija. Nakon neuspjele osmanske opsade Beča, austrijska vojska je 1688/89. godine osvojila Skoplje i pod vodstvom generala Pikolominija spalila grad koji je, prema izvještaju jednog austrijskog generala, imao između 10.000 i 12.000 kuća, a bio je velik kao Prag, ukrašen zidinama, brojnim džamijama i drugim građevinama. Veliki vezir Fazil Mustafapaša je u bici nadomak Skoplja ponovo vratio grad pod osmansku vlast,

a nakon 227 godina, 13. 10. 1912. godine, Skoplje je osvojeno od strane srpske vojske. Tim podatkom autor završava svoju historiju Skoplja, uz hronostih rufajjskog šejha Fazli Sadudin-efendije o završetku djela 1350. godine po Hidžri (1931/32.)

U *Dodatku* se izneseni neki dopunski podaci o gradnji i renoviranju pojedinih džamija, o nastavnom programu i predmetima u medresama, o prihodima vakufa i o administrativnoj upravi u evropskim provincijama Osmanskog carstva.

Prevodilac Dragi Gorgiev je na kraju knjige donio osnovne podatke iz biografije autora Saliha Asima čiji je cijeli život i rad vezan za Skoplje. Tri puta je bio predsjednik Skopske općine, a 12 godina predsjednik Skopskog općinskog suda. Kao gradonačelnik, dao je doprinos unapređenju života u ovom gradu. Za svoj dugogodišnji i samoprijegoran rad Salih Asim je bio odlikovan "i od turskog sultana i od srpskog kralja".

Faksimili na osmanskome turskom jeziku omogućavaju poređenja teksta originala sa prijevodom.

Mubera Bavčić

OPŠIRNI POPIS KLIŠKOG SANDŽAKA IZ 1550. GODINE. Obradili: Fehim Dž. Spaho, Ahmed S. Aličić, priredila Behija Zlatar, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo 2007., str. I-XX+470.

Svaki publikovani izvor iz bogatog korpusa osmanske arhivske zaostavštine predstavlja osebujnu, specifičnu civilizacijsku pojavu čiji značaj

nadilazi lokalne i regionalne domene. Sasvim sigurno toj zaostavštini pripada visoko mjesto u sveukupnom civilizacijskom i historijskom kontekstu. U izdanju Orijentalnog instituta u Sarajevu objavljen je još jedan dragocjen izvor pod naslovom *Opširni popis Kliškog sandžaka iz 1550. godine* u obradi Fehima Dž. Spahe, zatim dr. Ahmeda S. Aličića, a priređivač je dr. Behija Zlatar. Njegov original, kao i original većine izvora ove vrste čuva se u Arhivu Predsjedništva vlade Republike Turske u Istanbulu, a kopije na osnovu kojih je rađen prijevod u Orijentalnom institutu u Sarajevu. Možemo biti sretni da je dostupan i na bosanskom jeziku, što predstavlja veliki iskorak za našu osmanistiku i historijsku nauku.

Ako je zadatak i smisao historijske nauke traganje za zbivanjima, pojavama, procesima i pokušaj njihove rekonstrukcije i njihove interpretacije na način koji će zadovoljiti kriterij istinitosti, onda je najbolji i najsigurniji put približavanja tom cilju preko izvora. No, ni svi izvori u tom smislu nemaju podjednak značaj i vrijednost. Neki nude manje, neki više podataka, dakle, mogu biti skromnijeg ili bogatijeg sadržaja. Izvori ove vrste, prema tome i *Opširni popis Kliškog sandžaka iz 1550. godine*, do fascinirajuće sadržajnosti skidaju veo nepoznanica s prošlosti koju, posebno danas na našim prostorima i u našem okruženju, mnogi tumače na svaki, osim na jedino opravdani način, a to je rekonstrukcija prošlosti onakve kakva je ona bila. Orijentalni institut kao institucija je gotovo šest decenija u misiji te vrste, dakle, promocije povijesne realnosti

jednoga vremena, a ova publikacija potvrđuje je takvih nastojanja. *Opširni popis Kliškog sandžaka iz 1550. godine* dio je tih rezultata i postignuća i on u potpunosti odgovara svim tim zahtjevima.

Izdavanje svakog historijskog izvora predstavlja veoma složen, zahtjevan i odgovoran zadatak koji prevodioca/e i obrađivača/e stavlja na velika iskušenja. To je posebno važno naglasiti kada su u pitanju izvori ove vrste, za čiju kvalitetnu obradu je nužno ispuniti mnoštvo pretpostavki filološke, diplomatske, geografske, historijske naravi i sl. Takvi poduhvati zahtijevaju dugotrajan i mukotrpan napor koji se radi etapno i traje prilično dugo. Stoga postupak prevodenja i obrade ovakvih izvora predstavljaju zasebne priče i kratke historije njihovog nastanka. Od toga nije izuzeto ni ovo izdanje, koje ima svoj historijat. Prva faza rada na ovom projektu, koja je podrazumijevala samo prijevod, rađena je prije agresije na Bosnu i Hercegovinu, a radio ju je Fehim Dž. Spaho, stručni savjetnik Orijentalnog instituta. Redakciju i dopunu tekstualnih zabilješki deftera koje su nedostajale u rukopisu prijevoda nastavio je dr. Ahmed S. Aličić, a dopunjeni prijevod kolacionirala, uvodnu studiju, popratne zabilješke i rječnik termina uradila dr. Behija Zlatar.

Izdavanje izvora ove vrste predstavlja poseban problem u historijskoj nauci jer, pored svih poteškoća jezičke naravi, oni obuhvataju i veoma širok geografski prostor. U ovom slučaju to je Kliški sandžak, koji se 1550. godine protezao približno zapadno od linije Konjic, Prozor, Jajce

(ili zapadno od gornjeg toka rijeke Vrbasa) do linije Split – Zadar – Gospić. Stoga ne čudi podatak da je cjelokupan posao, od početka rada na izvoru do njegovog publikovanja, s povremenim prekidima trajao gotovo dvije decenije.

Ovim defterom obuhvaćeno je 29 nahija (može se reći okruga), od kojih neke, doduše rjeđe, imaju i do 38 naseljenih mjesta. To znači da on sadrži detaljne podatke o domaćinstvima i njihovom broju za približno 400 naselja, uz dijelove tokova Neretve, Rame, Vrbasa, Sane, Une, Cetine, Krke, Zrmanje, uključujući i Ličko područje. Za sva mjesta u tom prostornom okviru nalazi se pravo bogatstvo podataka iz sredine 16. stoljeća.

Sa stanovišta nauke, značaj ovog izvora je neprocjenjiv, prvenstveno za proučavanje historije cjelokupne zapadne Bosne i srednjodalmatinskog zaleđa ili njihovih regija, uklapanja tog prostora u novi državno-pravni i društveno-ekonomski sistem. Njegov značaj je vrlo važan i zbog toga što pruža brojne podatke o naseljima, kako gradskim tako i seoskim, stupnju njihove razvijenosti, ekonomskoj snazi, demografskim, socijalnim i konfesionalnim prilikama, strukturi stanovništva svakog pojedinačnog mjesta, ali i područja u cjelini. Na osnovu ovog ili ovakvih izvora, moguće je pratiti strukturu privrede, poreskih obaveza, privredne resurse, stepen prihvatanja islama u pojedinim područjima sandžaka itd.

Stoga se slobodno može reći da ovi izvori predstavljaju najbogatije i najpouzdanije izvore za izučavanje bilo kojeg naprijed navedenog seg-

menta historije Bosne i Hercegovine u osmanskom periodu.

Pored toga što je opširan, poime-ničan ili detaljan, ovaj defter je ujed-no i prvi u cijelosti obrađeni izvor te vrste za zapadne dijelove Bosne i srednjodalmatinsko zaleđe, što mu i po tome daje vrlo značajno mjesto i privlači pozornost. To će, dakako, omogućiti brojnim znanstvenicima raznih usmjerenja da izučavaju napri-jed navedena pitanja iz sredine 16. stoljeća, jer je naznačeni prostor u mnogim svojim aspektima nepoznat.

To su samo neke naznake na koje treba skrenuti pažnju, odnosno na mogućnosti eksploatacije ovoga def-tera, a na korisnicima je da u mnoštvu podataka, na 440 strana prijevoda iz-vora, prepoznaju dionice svoga inte-resovanja.

Ako se vrijednost jednog rada, djela ili bilo kojeg poduhvata slične naravi mjeri po tome koliko on daje novog u jednoj oblasti i prema nje-govoj upotrebnoj vrijednosti, onda se može kazati da je izdavanje *Op-širnog deftera Kliškog sandžaka iz 1550. godine* u potpunosti opravdalo uloženi trud, te da će opravdati i znan-stvena očekivanja. Njegov značaj po-sebno treba sagledavati iz perspektive mogućnosti proučavanja onoga što se nudi na temelju izvora vreme-na koje mu je prethodilo, kao i dru-gih izvora iz vremena u kojemu je i sam nastao. Pored toga što tih izvora ima u vrlo ograničenom broju, sadr-žajno se ne mogu uopće porediti. Zato još jednom treba ponoviti da predstavljaju visoko civilizacijsko dostignuće.

No, kao složen i zahtjevan zada-tak, prilikom njegove obrade i pripre-

me ostali su izvjesni propusti i manj-kavosti, što će naučna i stručna jav-nost prepoznavati u pojedinim as-pektima prilikom korištenja. Ali to je sudbina svakog izdavačkog podu-hvata, te ih i u ovom slučaju treba tako razumijevati. Oni su svakako beznačajni u odnosu na sveukupnu vrijednost koju svojim sadržajem nudi spomenuti izvor.

Aladin Husić

GAZI HUSREV-BEGOVA BIBLIO-TEKA U SARAJEVU. KATALOG ARAPSKIH, TURSKIH, PERZIJSKIH I BOSANSKIH RUKOPISA, SVEZAK ŠESNAESTI. Obradio Haso Popara. Al-Furqān, Fondacija za islamsko naslijeđe – Rijaset Islam-ske zajednice u BiH, London – Sara-jevo 1429 /2008., XXXI + 784 + 13 faks.

Šesnaestim sveskom Kataloga ru-kopisa Gazi Husrev-begove bibliote-ke u Sarajevu nastavlja se objavljiva-nje katalogâ u okviru projekta ka-talogizacije ove rukopisne zbirke koja po svom bogatstvu i vrijednosti pisanog naslijeđa stvaranog kroz sto-ljeća na arapskom, turskom, perzij-skom, a kasnije i bosanskom jeziku, predstavlja neiscrpan izvor za istra-živače koji u rukopisnoj građi razli-čitog sadržaja uvijek mogu pronaći neke nove i nepoznate podatke.

Svezak koji je pred nama obu-hvata 542 rukopisna kodeksa sa 954 djela, a koji nisu bili obrađeni u već objavljenim katalogima rukopisa iz oblasti gramatike, stilistike, metrike, leksikografije i književnosti. Kao i u

dosadašnjoj praksi izdavanja katalogâ rukopisa Gazi Husrev-begove biblioteke, i ovdje su rukopisi klasificirani i obrađivani prema tematici prvog djela u kodeksu, tako da se i u ovom svesku, pored već spomenutih disciplina, našlo i djela koja spadaju u neke druge oblasti. Unutar pojedinih oblasti rukopisi su raspoređeni po jezicima, također prema već ustaljenoj tradiciji u katalogizaciji ove zbirke.

Pored već uobičajene forme obraćanja generalnog direktora fondacije al-Furqan, a zatim i direktora Gazi Husrev-begove biblioteke na početku svakog sveska, u ovom svesku je obrađivač Haso Popara u uvodu (na engleskom i bosanskom) izdvojio jedan broj rukopisa koji se po nekim svojim karakteristikama ističu nad ostalima, bilo da je riječ o starosti prijepisa, kaligrafiji ili umjetnički izrađenim povezima. Pored toga, spomenuo je i nekoliko rijetkih i do sada nepoznatih djela autora iz Bosne i Hercegovine i susjednih zemalja, kao i nekoliko medžmua koje sadrže zanimljive podatke za izučavanje naše kulturne baštine.

Kataloški dio ovog sveska započinje rukopisima iz oblasti gramatike, u okviru koje su pod rednim brojevima 8840-8954 obrađeni kodeksi u kojima je prvo djelo iz oblasti gramatike na arapskom jeziku (str. 3-164), a pod rednim brojevima 8955-8979 na turskom jeziku (str. 165-215). Kodeksi sa rukopisima iz stilistike arapskog jezika obrađeni su pod rednim brojevima 8980-9004 (str. 219-240), dok tri kodeksa obrađuju arapsku metriku (red. br. 9005-9007, str. 243-246), a samo jedno

djelo je iz oblasti metrike i rime na turskom jeziku (red. br. 9008, str. 247-248).

Raznovrsno i veoma zanimljivo je poglavlje ovog kataloga iz oblasti leksikografije, a obuhvata redne brojeve 9009-9089 (str. 251-340). U njemu su obrađeni rječnici sa različitim kombinacijama jezika – arapsko-arapski (red. br. 9009-9016), arapsko-turski (red. br. 9017-9054), arapsko-tursko-bosanski (red. br. 9055), arapsko-perzijski (red. br. 9056-9057), arapsko-perzijsko-turski (red. br. 9058-9059), arapsko-bosanski (red. br. 9060-9062), perzijsko-turski (red. br. 9063-9082), perzijsko-bosanski (red. br. 9083), tursko-bosanski (red. br. 9084-9086), tursko-bosansko-arapski (red. br. 9087) i bosansko-tursko-bosanski (sic!, red. br. 9088-9089).

Među rukopise ove zbirke koji su obrađeni u ovom svesku spada i jedan višestruko zanimljiv kodeks. Riječ je o kodeksu koji je prepisan 730/1329. godine (br. 9009), u kojem je prvo djelo arapsko-arapski rječnik, tačnije leksikon sintagmi i sinonima u arapskom jeziku pod naslovom *Sirr al-adab fī mağārī kalām al-'arab*. Autor djela je 'Abdulmalik b. Muḥammad b. Ismā'il at-Ta'ālabī an-Nīsābūrī, Abū Mansūr (350/961.-429/1038.), a rukopis je za Gazi Husrev-begovu biblioteku otkupljen 1972. godine od Muḥammada 'Ādila 'Abdulḡanīja iz Egipta, privremeno nastanjenog u Osijeku, po cijeni od tadašnjih 250 dinara.

Višestruko je interesantan i jedan kodeks u kojem su sadržana četiri arapsko-perzijska rječnika (red. br. 9056, str. 301-303) anonimnih autora, od kojih je na jednom ispisana

bilješku o prijepisu u mjesecu zulhidžde 608/maj 1212. godine. U kodeksu je i bilješka iz 1250/1834-35. godine da je rukopis za Ajnibegov mekteb uvakufio Ahmad sin Alije Gačanin (Gačqali) iz mahale Tabak (Dabbāg) Sulejmana u Sarajevu i predao ga (muteveliji) Halilu sinu Saliha Herceglijji (Hersenkli) pod uslovom da se ne smije prodavati, poklanjati, davati u zalog niti iznositi.

Među rječnicima obrađenim u ovom svesku najviše je arapsko-turških – 38, bilo da se javljaju kao samostalno ili kao prvo djelo u kodeksu. Rječnici u kojima je jedan od jezika bosanski uglavnom su novijeg datuma, najčešće iz 20. stoljeća, dok su samo dva manja tursko-bosanska rječnika (red. br. 9084 i 9085) prepisana u 18. stoljeću, a prijepisi dva primjerka popularnog bosansko-turškog rječnika Muhameda Hevaije Uskufije *Maqbūl-i 'ārif*, poznatog pod nazivom *Potur Šahidija*, potječu iz 18. (red. br. 9088) i 19. (red. br. 9089) stoljeća.

Nekoliko kodeksa koji su obrađeni u ovom svesku, a spadaju u oblast književnosti na arapskom jeziku, prepisao je Mehmed Handžić u Kairu, uglavnom tokom 1346/1927. godine. U jednom od tih kodeksa (red. br. 9105-7) je i Handžićev prijepis komentara koji je on napisao na djelo *Uṣūl al-ḥikam fī nizām al-'ālam* Hasana Kafije Pruščaka. Iako je ovaj podatak naveden u djelu *Književni rad bosansko-hercegovačkih muslimana* štampanom 1933. godine (str. 106: “I ja sam za vrijeme svoga boravka u Misiru 1346 (1927) napisao arapskim jezikom komentar na ovo

važno djelo.”), do sada je ostao neprimijećen u literaturi vezanoj i za ovo Pruščakovo djelo i za stvaralaštvo Mehmeda Handžića.

Treba primijetiti da je u poglavlju o književnosti na turskom jeziku uvršteno preko pedeset zbirki obrazaca pisama i službenih dokumenata. Ne sporeći da, kada je riječ o djelu *Munša'āt-i Nābī*, Nabijeva pisma upućivana raznim ličnostima predstavljaju literarne sastave, ipak bi bilo bolje da su ostale zbirke obrazaca raznovrsnog sadržaja izdvojene u posebno poglavlje epistolografije (inša).

Poznato je da razne bilježnice – medžmue – uvijek sadrže vrijedne podatke za izučavanje naše kulturne baštine, pa je i u ovom svesku zasebno obrađeno dvanaest takvih medžmua sa raznovrsnom književnom i kulturološkom građom. Kataloška obrada svake od ovih medžmua omogućava istraživačima upoznavanje sa njihovim sadržajem.

Posljednje poglavlje ovog sveska kataloga odnosi se na književnost na bosanskom jeziku, a obrađuje osam kodeksa (red. br. 9373-9381, str. 683-699). Radi se o prijepisima uglavnom novijeg datuma, a većina stihova je iz pera Muhameda Rušdija (1825.-1905.).

Uz uobičajen popis izvora i literature na početku (str. XXIII-XXX), na kraju je doneseno nekoliko indeksa koji istraživačima olakšavaju različita pretraživanja: naslova (arapskim pismom i u transkripciji), autora, prepisivača, bivših vlasnika i vakifa, mjesta, te signaturni i kataloški indeks brojeva iz ovog sveska kataloga. Trinaest faksimila pokazuju samo neke od primjera raznovrsnosti pisama,

tema, vremena nastanka i drugih zanimljivih podataka koji se mogu naći u rukopisima iz ovog sveska kataloga.

Ovim sveskom se privodi kraju katalogizacija rukopisa Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu, najbogatije riznice rukopisne građe na Balkanu. Objavljivanjem šesnaestog sveska *Kataloga arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu* dodaje se još jedna karika ovome zlatnom lancu, koji pruža mogućnost bližeg upoznavanja sa rukopisima Biblioteke, olakšava njihovo korištenje i trasira put za njihovo ponovno oživljavanje”, kako u *Uvodu* kaže obrađivač ovog sveska Haso Popara. Na tom putu velike zasluge pripadaju i ovom obrađivaču i njegovom temeljitom radu na katalogizaciji rukopisa Gazi Husrev-begove biblioteke.

Lejla Gazić

Ismail Parlatur – György Hazai, MACAR BILIMLER AKADEMISI KÜTÜPHANESİ' NDEKI TÜRKÇE EL YAZMALAR KATALOĞU, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Sayı 13. Ankara 2007., XXX + 530 pp. + 12 tab.

Rukopisno blago prebogatih evropskih knjižnica predstavlja se svjetskoj javnosti već stoljeće i pol. Nakon Ahlwardtovog, Flügelovog, Pertschovog, De Rossyjevog, Blochetovog i drugih svjetski poznatih kataloga arapskih, turskih i perzijskih rukopisa, katalogizacija je intenzivirana i u brojnim drugim svjetskim – istočnim i zapadnim bibliotekama. U posljed-

nje četiri decenije opisani su i rukopisi naše najstarije i rukopisnim blagom najbogatije zbirke, Gazi Husrev-begove biblioteke. Sačinjeni su i katalozi orijentalnih rukopisa Bošnjačkog instituta u Sarajevu, Arhiva Hercegovine u Mostaru, a upoznati smo i sa jednim manjim dijelom sada nepostojećeg fonda arapskih, turskih i perzijskih rukopisa Orijentalnog instituta u Sarajevu.

Za rukopisni fond Mađarske akademije nauka se znalo da postoji, ali samo oni rijetki koji su bili u prilici istraživati u Mađarskoj akademiji nauka znali su kakve dragocjenosti sadrži ta vrijedna kolekcija rukopisa. Sada smo, zahvaljujući saradnji dvije akademije – turske i mađarske, u prilici upoznati se sa popisom turskih rukopisa koji se nalaze u ovoj poznatoj znanstvenoj instituciji u Budimpešti. Katalog je objavljen na turskom jeziku.

Kolekcija turskih rukopisa Mađarske akademije nauka sastoji se od četiri fonda predstavljena u ovoj kolekciji kraticama: 1) Török, O, 2) Török, Qu, 3) Török, F. i 4) Szilady Török, O.

Prilikom obrade rukopisi su opisani u 17 odjeljaka i to:

- I Din (Vjera)
- II Edebiyat (Književnost)
- III Tarihi Eserler (Historijska djela)
- IV Ansiklopedi (Enciklopedija)
- V Astronomi (Astronomija)
- VI Cografya (Geografija)
- VII Salnameler (Kalendari)
- VIII Matematik ve Hendese (Matematika i geometrija)
- IX Tıpla ilgili Eserler (Djela koja se odnose na medicinu)

- X Zooloji (Zoologija)
- XI Botanik (Botanika)
- XII Dilli ilgili eserler (Djela koja se odnose na jezik)
- XIII Tabirnameler (Djela o tumačenju snova)
- IV Askerlik (Vojna pitanja)
- XV Mimari (Arhitektura)
- XVI Muzik (Muzika)
- XVII Yemek (Jela)

Neki od ovih odjeljaka sadrže više pododjeljaka. Tako djela iz oblasti vjere sadrže: Kanunnameler (Zakoni), Saklar (Zbirke sudskih zapisa), Evlilik Hukuku (Bračno pravo), Fetvalar (Muftijska rješenja), Vakfiyeler (Zavještajnice), Tefsirler (Tumačenja Kur'ana), Fıkıh ve Ferâiz (Islamsko pravo i nasljedno pravo), Akaid (Dogmatika), Ed'ıye ve Havass (Molitvenici).

U Odjeljku o književnosti posebno su opisana djela koja govore općenito o književnosti – Edebiyat, zatim Hilye'ler (Djela koja sadrže opis izgleda Muhammeda a.s.), Siyerler (Životopisi Muhammeda a.s.), Manzum makteller ve dini hikâyeler (Stihovana djela o pogibiji Hazreti Husejina i vjerske priče), Hamse ve mesneviler (Petoknjžja i mesnevi-je), Külliyyat ve Divanlar (Sabrana djela i divani), Mensur Hikayeler (Prozne pripovijetke), Nasihatnameler (Knjige savjeta), Tercümeler ve şerhler (Prijevodi i komentari), Şu'ara Tezkireleri (Biobibliografije pjesnika), Din ve Devlet Adamları (Biografije vjerskih učenjaka i državnika), Sefaretname – Seyahatname (Diplomatski izvještaji i putopisi), Münşe'at (Zbornici pisama), İnşa kitapları (Epistolografski priručnici), Mektubat

(Pisma), Mecmualar (Zbornici raznovrsnog sadržaja).

Odjeljak Tarihi Eserler (Historijska djela) sadrži: Tarih Kitapları (Historijske knjige), Siyaset Kitapları (Knjige o politici), a ono se opet dijeli na Siyasi Hayata ait eserler (Djela koja se odnose na politički život), Sadaret yazıları ve fermanlar (Spisi velikog vezira i fermani) i Siyasi metinler (Politički tekstovi), zatim defteri, katalozi i sidžili.

U odjeljku djela koja se odnose na jezik nalaze se rječnici, gramatike, knjige o metrici i knjige o rimi.

Dakle, opis rukopisa ima unekoliko različit redoslijed nego što smo to vidjeli u naprijed pobrojanim katalozima evropskih i naših biblioteka.

Pregledom kataloga turskih rukopisa Mađarske akademije nauka uočava se da se radi s izuzetno vrijednoj kolekciji, čini se znalački odabranih rukopisa. Gotovo da u ovoj kolekciji nema duplikata, a ako se i naiđe na više primjeraka djela jednog autora, očigledno se radi o prijepisima koji se znatno razlikuju jedan od drugog. Nimalo ne iznenađuje što se u Mađarskoj akademiji nalaze i djela naših autora jer je poznato da su mnogi Bošnjaci boravili dugo u toj zemlji, a neki se i ponovo vraćali otuda u Bosnu. Više iznenađuje i rađuje da se tamo nalaze i neka djela naših ljudi, kao što je, naprimjer, Divan Hasana Kaimije koji inače nije rijetkost, a ovaj primjerak u Budimpešti je još jedan dokaz velike zastupljenosti rukopisa ovog našeg autora širom svijeta. Ovdje je Divan naslovljen *Risale-i Kaimi efendi* (R. 246, Török, O, 419). U ovoj zbirci je i djelo našeg Nasuha Matrakčije (*Ri-*

sale-i Tuhfetu'l-Guzat (Török, O, 128), ali i za njega, kao druge naše autore, priređivači kataloga daju netačne podatke. Ovaj katalog nas pogrešno upućuje da se u zbirci nalazi Divan Zijaije. Iako su se autori kataloga u literaturi pozvali na Muberru Gürgendereli, uvidom u kopiju rukopisa koju je uspjela pribaviti mr. Alena Čatović, ustanovili smo da se ne radi o mostarskom pjesniku Hasanu Zijaiji (um. 1584.) Tako za Kaimiju navode da je umro 1277. (1860.), a za Matrakčiju pišu da je umro 972/1564., a da je spomenuto djelo (*Tuhfetu'l-Guzat*) napisao 1006/1597., dakle 33 godine nakon što je umro. Za razliku od biografskih podataka ovih naših autora, za druge poznate autore (Fuzuli, Baki, Necati, Nef'i, Şayh Galib i dr.) daju nepotrebno opširne biografije koje se nalaze u svakoj odgovarajućoj enciklopediji ili historijama turske književnosti. U zbirci Török, O, 401 (kat. br. 313) nalazi se Nerkesijino djelo iz *Hamse – Al-Aqwālu'l-mussallama fi gaza-wāti'l-Maslama*, dok se također u istoj zbirci nalaze tri primjerka Pečevijine *Povijesti*, što i ne čudi s obzirom na to da je Ibrahim Alajbegović Pečevija rodom iz Mađarske, a opisao je veliki broj događaja iz historije koji se odnose na ovu zemlju.

U indeksu naslova djela nailazimo i na djelo *Bosna Tarihi (Latince)* (rukopis zbirke Török F. 64/IV), no u opisu rukopisa o ovom se djelu ne može ništa saznati jer nije napisano na turskom jeziku pa nije ni moglo biti predmetom obrade.

U vremenu od pisanja ovog prikaza do njegova predavanja u štampu u Orijentalni institut je stigao isti

katalog na engleskom jeziku. Jedina razlika je u tome što se dvojici spomenutih autora pridružila Barbara Kellner Heinkele (Izd. Mađarske akademije nauka, Budapest, 2007, 664 pp.).

Ovaj katalog, uz sve nedostatke koje smo spomenuli i one koje nismo ovom prilikom spomenuli, zavređuje najveću našu pažnju jer nas usmjerava još jednom izuzetno vrijednom punktu za proučavanje naše kulturne povijesti.

Fehim Nametak

ULUSLARARASI SÜLEYMAN ÇELEBİ VE MEVLİD SEMPOZYUMU. Editör: Mustafa Kara – Bilal Kemikli. Bursa Osmangazi Belediyesi. Bursa, Ekim 2007., 448 str.

Postoji pripovijest da se nekada davno u Bursi jedan vaiz obratio džematu i rekao da ne postoji razlika između Muhammeda a.s. i drugih poslanika, što je izazvalo raspravu među džematlijama. Konačno su se džematlije složile i zaključile da Muhammed a.s. ima povlašten položaj u odnosu na druge poslanike, što su argumentirali postojanjem *mevluda* koji nije spjevan niti o jednom drugom Božijem poslaniku.

Ma koliko istinitost i vjerska utemeljenost ove pripovijesti bila upitna, ona jasno govori o značaju mevluda kao književnog djela i njegovoj recepciji u širim narodnim masama. O popularnosti mevluda kao svojevrsnog žanra osmanske književnosti svjedoče i podaci iz XVI stoljeća koje donosi autor tezkire Latifi iz

Kastamona i koji kaže da je svojevremeno utvrdio postojanje oko 100 različitih verzija mevluda. Iako većina ovih djela nije sačuvana do danas, postoji jedan mevlud koji je i danas zadržao svoju dominaciju diljem prostora nekadašnjeg Osmanskog carstva i postao sinonim za ovaj žanr u književnosti na turskom jeziku. To je djelo Sulejmana Čelebija s početka 15. stoljeća pod naslovom *Vesîletü'n-necât* (Sredstvo spasa), široj publici poznato samo kao *Mevlud*.

Mevlud Sulejmana Čelebija koji je nastao u Bursi stotinu godina nakon osnivanja Osmanskog carstva, proširio se po čitavom Carstvu, recitiran je na turskom jeziku među brojnim narodima kojima turski nije bio maternji jezik ili ga čak nisu ni poznavali, preveden je na brojne jezike islamskih naroda, od bosanskog na krajnjem Zapadu do jezika otoka Jave na Dalekom Istoku.

Ovakav kulturni značaj *Mevluda* potakao je vlasti grada Burse da okupe znanstvenike iz oblasti historije, književnosti, umjetnosti, islamskih i drugih nauka i organiziraju međunarodni simpozij pod naslovom *Sulejman Čelebi i Mevlud – nastanak, širenje i utjecaj*, u periodu od 18. do 20. oktobra 2007. godine. Iz ovog simpozija proizašao je i istoimeni zbornik radova u kojem su sakupljeni referati učesnika svrstani u četiri oblasti: “Tarih” (Historija), “Tahlil” (Tumačenje), “Takıp” (Sljedbenici) i “Tesir” (Utjecaj).

Radovi koji su se našli u prvom dijelu, a odnose se na oblast historije, donose značajne informacije o vremenu, društvenom i političkom okruženju u kome je nastao *Mevlud*,

kao i različitim dokumentima, prije svega vakufnamama, koje upućuju na tradiciju njegovanja i učenja *Mevluda* u stoljećima nakon smrti Sulejmana Čelebija. U ovom kontekstu posebno treba istaći tekstove dvojice profesora sa univerziteta Uludağ u Bursi: Ali İhsana Karataşa pod naslovom “Osmanlı Toplumunda Mevlid Vakıfları – Bursa Örneği” (Mevludski vakufi u osmanskome društvu – primjer Burse) i Mafail Hızlıja pod naslovom “Mevlid'e Dair Bazı Belgeler ve Bilgiler” (Neki dokumenti i podaci o Mevludu). Rad profesora Karataşa zasnovan je na vakufskim defterima koji ukazuju na postojanje čak 47 mevludskih vakufa u Bursi u periodu od 1775. do 1790-91. godine. Zanimljivo je da je među osnivačima ovih vakufa, koji su prije svega imali za cilj poticati stalno učenje Mevluda, bilo čak devet žena. Kao osnovni izvor u svom proučavanju Mafail Hızlı je koristio vakufname s kraja 18. stoljeća, te utvrdio postojanje “mevludskih prostorija” (Mevlûd-i Şerif Odaları) čija tačna funkcija nije poznata, mada autor pretpostavlja da su bile namijenjene okupljanjima radi učenja *Mevluda*.

Najobimniji dio Zbornika čine radovi iz oblasti tumačenja *Mevluda*, uglavnom zasnovani na pristupu s aspekta islamskih nauka, poput hadisa ili tefsira, ili, pak, profiliranju određenih tema, poput Miradža, poslanstva, poslaničkih epiteta i sl. Ovdje treba istaknuti rad Cemala Kurnaza koji tematikom ulazi u domen tesavvufa, kao i samim pitanjem koje postavlja u naslovu “Mevlit, Bir Vuslat Şiiri Olarak Okunabilir mi?” (Da li se Mevlud može čitati kao poezija

prispijeća?). Kurnaz u svom istraživanju dolazi do zaključka da *Mevlud* nije djelo sufijskog karaktera, te da su njegovi pojedini segmenti koji reflektiraju sufijšku doktrinu naknadno dodati tekstu *Mevluda* i nisu autorsko djelo Sulejmana Čelebija.

Treće poglavlje Zbornika okuplja radove koji se bave sljedbenicima Sulejmana Čelebija, odnosno autorima mevluda koji su djelovali u stoljećima nakon nastanka djela *Vesîletü'n-necât*. Iz tekstova u ovom dijelu možemo saznati o mevludima nastalim na turskom jeziku u različitim periodima, poput mevluda Şemsîja iz Sivasa nastalog u 16. stoljeću, zatim mevluda Akif Efendija spjevanog u Bursi početkom 19. stoljeća, te mevluda Mehmed Fevzi Efendija, muftije iz Edirne, nastalog stoljeće kasnije, odnosno početkom 20. stoljeća. Ovdje posebno treba istaknuti rad Ali İhsana Akçaya koji tretira kronološki najstariji mevlud, djelo Gönenli Yahya b. Bahşîja nastalo neposredno nakon mevluda *Vesîletü'n-necât*, tj. već u prvoj polovini 15. stoljeća.

Referati objavljeni u ovom poglavlju nisu ograničeni samo na tekstove mevluda drugih autora već se bave i utjecajem mevluda na kulturni život u Osmanskom carstvu, kao što je, naprimjer, pitanje islamskog obrazovanja koje obrađuje rad İsmaila Sağlama "Mevlid Merasimlerinin Yaygın Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi" (Valorizacija mevludske svečanosti s aspekta šireg vjerskog obrazovanja), ili, pak, različitim tumačenjima i komentarima mevluda kakvo je djelo Vassâf Beya pod naslovom *Gülzâr-ı Aşk*, koje

u svom prilogu analizira Mustafa Tatcı.

Posljednje poglavlje pod naslovom "Tesir" (Utjecaj) objedinilo je radove koji se tiču recepcije i tradicije mevluda u zemljama koje su ulazile u sastav Osmanskog carstva. U okviru ove tematske oblasti možemo pronaći referat dr. Metina Izetija iz Skoplja koji se bavi tradicijom mevluda na širem području Balkana, zatim tekst na albanskom jeziku Islama Dizdarija, profesora iz Tirane, te tekst Vedata S. Ahmeda iz Sofije koji se odnosi na tradiciju mevluda među muslimanima u Bugarskoj. Tu je, za bosanskohercegovačku književnu historiju posebno značajan, i rad prof. dr. Fehima Nametka pod naslovom "Tradicija mevluda u Bosni i Hercegovini", koji se bavi recepcijom mevluda, njegovim prijevodima, prepjevima i originalnim verzijama na bosanskom jeziku. U sličnom kontekstu treba spomenuti i rad Raima Gafarova koji se bavi recepcijom mevluda na Krimu danas, kao i rad Kemala Ateşoğlua posvećen vjerskoj i kulturnoj ulozi mevluda u Gruziji.

Ovo poglavlje, kao i sam Zbornik, završava se sa četiri referata koji tretiraju pitanje recepcije mevluda u širem smislu. Među njima je rad Mehmeda Akkuşa o prijevodu djela *Vesîletü'n-necât* na arapski jezik koji je sačinio prof. dr. Hüseyin Mucîb Mısrî 1981. godine i rad İsmaila H. Yavuzcana sa Univerziteta u Kölnu pod naslovom "Alman Şarkiyatçılarından 'Mevlüt' Araştırmaları" (Istraživanja Mevluda njemačkih orijentalista). Posljednja dva referata bave se odnosom muzike i mevluda: prvi, autora Bedrija Mermutluja istražuje pitanje

komponiranja muzike na tekst *Mevluda*, dok drugi, autora Erdoğan Ateşa govori o načinu izvedbe mevluda, te znamenitim učačima mevluda kako u ranijem periodu, tako i danas.

Zbornik *Süleyman Çelebi ve Mevlid*, koji su uredili Mustafa Kara i Bilal Kemikli, ugledni profesori historije i književnosti na Univerzitetu Uludağ u Bursi, tematski vrlo raznoliko pristupa *Mevludu*, književnom remek-djelu Sulejmana Čelebija i fe-

nomenu njegove recepcije unutar veoma širokih vremenskih i teritorijalnih okvira. U tom smislu možemo ocijeniti da će Zbornik predstavljati značajan doprinos istraživanju života i rada Sulejmana Čelebija, kao i valorizaciji *Mevluda* sa različitih aspekata, od književno-umjetničke vrijednosti do njegove društvene uloge u vjersko-kulturnom životu Osmanskog carstva.

Alena Čatović